

ЈАЧАЊЕ УЛОГЕ ПОЛИЦИЈЕ И SS-ЈЕДИНИЦА У ВРШЕЊУ ЗЛОЧИНА 1942. ГОДИНЕ

Политичка и војна ситуација у свету на прелазу из 1941. у 1942. годину одражавала се и на односе снага у Србији. Чим је немачка ратна машина застала пред Москвом, мало-помало почело се стварати уверење да нацистичка Немачка није непобедива, а то је било веома важно за подизање борбеног морала српског народа.

Догађаји на Балкану, долазак Бугара у извешан део Србије, ре-организаација полиције и Штаба војноуправног команданта, све је то остављало трага на ситуацију и расположење народа Србије, па и на плану злочина и терора. Све немачке војне и полицијске снаге почетком 1942. у Србији биле су усредсређене на то да се НОП уништи у току зиме како не би био способан у пролеће за поновни устанак, који су нацисти очекивали и којег су се бојали.

Зато се 1942. може сматрати најкритичнијом годином за опстанак не само НОП-а него целокупног српског народа. У поређењу са 1941, терор окупатора у Србији спровођен је знатно савршенијим методама и организованије. Док су највећи број злочина током 1941. починили немачки војници, у следећој години ту улогу преузели су полиција и SS-јединице. Заповести о репресалијама потекле су са највиших места нацистичке хијерархије.

ЗАПОВЕСТИ СА НАЈВИШИХ МЕСТА ОМОГУЋИЛЕ СУ -ЗЛОЧИНЕ

Терор и злочини током 1942. у окупираним земљама Европе подстакнути су низом наредаба најистакнутијих руководиоца нацистичке Немачке. Једну такву наредбу, познату под именом „Ноћ к магла“, потписао је Хитлер 7. децембра 1941. Она гласи:

„1. У окупираним подручјима за кривична дела цивила који нису немачке народности уперена против Рајха или окупационе власти, њене сигурности или борбене снаге, вреди принципијелно смртна казна;

2. Кривична дела из прве тачке треба у заузетим подручјима пре-судити само у случају ако је вероватно да ће смртна казна погодити кривца или, барем, главне кривце и ако се може спровести извршење смртне казне најбржим путем. У противном, треба кривца или, барем, главне кривце одвести у Немачку;

3. Кривци, који се доведу у Немачку подвргнуће се поступку за време рата ако је то од посебне важности. Немачким и страним властима, кад траже обавештење о њима, треба одговарати да су ухапшени, али да стање истраге не допушта друге информације о њима;

4. Команданти у окупираним подручјима и судски органи лично су одговорни у границама надлежности за извршење те наредбе;

5. Шеф Врховне команде Кајтел одлучује у којим ће се окупираним подручјима примењивати ово наређење.

Кајтел је ове смернице разрадио у наредбм од 12. децембра 1941. године.

" Обе ове заповести биле су предмет разговора немачких представника у Србији током децембра 1941. Нови војноуправни командант - Србије, генерал артиљерије Паул Бадер, разговарао је већ 8. децембра са замеником шефа Управног штаба Георгом Киселом о таоцима. Један " састанак немачких представника у Београду, 11. децембра, био је искључиво посвећен питањима хапшења и стрељања талаца. На том састанку је одлучено да се од 1. децембра о томе проблему брине Обавештајно одељење Штаба војноуправног команданта (Ic) у сарадњи са Управним штабом. Поред тога, одлучено је да се трупима изда једна евеобухватна заповест о одмаздама, којом ће аутоматски пребтати да важе раније издате заповести у вези са тим питањем.²

Убрзо затим уследила је серија заповести у духу Хитлерових смерница. Најпре је вршилац дужности команданта Балкана генерал пионира Кунце издао заповест 20. децембра, у којој се каже ко, на који начин и када може вршити одмазде. У поменутој заповести разликовале су се три групе ухапшених: затвореници за одмазду, таоци и заробљеници трупе.³ Ова заповест требала је, наводно, да унесе неку врсту реда приликом стрељања талаца и других ухапшених.

Ј Два дана касније појавила се заповест о одмаздама, коју је за територију Србије издао њен војноуправни командант. У њој је квота: 1 : 10' смањена на 1 : 50 за убијеног и 1 : 50 на 1 : 25 за рањеног немачког војника са важношћу од 5. децембра.⁴

Ово наређење војноуправног команданта Србије пратила је Уредба о заплени имовине сваком ко се супротстави окупатору. У њој се, између осталог, каже:

„Онај ко се наредбама немачке оружане силе, или од ње постављених органа или потврђене ерпске владе, сулротстави са оружјем У РУДи, саботажама или другим делима, може поред иначе заслужених казни да буде кажњен одузимањем покретне и непокретне имовине.”⁵

Поменуте заповести, којима је ударен темел> за злочине у 1942, допуњаване су и разрађиване током исте године. Тако је Кајтел 2. фебруара издао нову наредбу за прогон цивилних лица, која почиње „кажњива дела”; у њој се каже:

^ „Фирер је наредио да се за почињена кажњива дела одређене врсте у окупираним областима од цивилних лица, суди пред надлежним ратним судом. Само:

к-7«Der Proces gegen die Hauptkriegsverbrecher ed. SPA Joosten B. XXXVIT., 070; АВИИ, Мф. — Минхен, 12/1166.

¹ АВИИ, Мф. В., Т-501, Р-251, С-771.

⁴ АВИИ, НА, 41 Б — 14/1-640-642.

⁴ АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-251, С-844; АВИИ, НА 41В-14/1-635 и Мф. wiHHxен, 8/685.

⁵ Лист уредаба војног заповедника у Србији 24. XII 1941, АВИИ, НА, 56-5 1.

а) ако пресуда гласи смртна казна;

б) пресуда се саопштава у року од 8 дана после хапшења.

Само ако су обе ове претпоставке обезбеђене, имаће казна потребно застрашујуће дејство.

У осталим случајевима треба убудуће кривце тајно довести у Немачку и тамо спровести даљи поступак кажњавања. Застрашујуће дејство тих мера лежи:

а) у нестајању кривица без трага;

б) у томе да се не сме дати обавештење о његовом месту боравка и судбини."⁶

Уз ову заповест дата је оцена драконских мера у току 1941: „Крвави губици устаника и број ликвидираних је мали. Број заробљеника је огроман, да појединци, штавише, могу да беже из затвора . . . Једно је сигурно, до еада се устаницима није могла сломити кичма помоћу драконских мера и нису довољне само војне операције."

Одмах потом, вршилац дужности команданта Балкана, генерал пионира Кунце 7. фебруара издао је наредбу: „Да се помоћу јако разгранате шпијунске мреже, као и лрменом бруталних мера, како полицијских тако и оних тајне полиције, дође до података о зачецима рада на организовању устанка и да се уништи. Ови методи рада морају се применити у најширем рбиму после ступања у дејство вишег SS и полицијског вође . . ."

У складу са овом наредбом, војноуправни командант Србије генерал Бадер издао је заповест 8. фебруара, у којој указује на шта посебно обратити пажњу приликом вршења одмазди:

„1. При саботажама и нападима све учеснике и помагаче на лицу места стрељати, под руководством команданта ангажованих трупа.

2. Вешање на месту почињеног дела посебно делује застрашујуће.

3. Лица која се у току борби сретну на бојишту ухапсити и испитати. Према резултатима саслушања: пустити их или предати надлежној крајскомандантури као затворенике за одмазду.

4. Заробљеници могу бити узимани само у изузетним случајевима.

5. Жене које активно учествују у борби са или без оружја третирати као устанике мушкарце. Жене за које постоји сумња да су помагале борбу да се приведу ратном суду ради пресуде."⁸

Непосредно после овог наређења изашла је 10. фебруара уредба „О кажњавању помагача устаника": „К^о добављањем живежних намирница и новца, давањем склоништа, преношењем вести или на било који други начин помаже лица која оружјем устају против поретка створеног од немачких власти на заузетој српекој територији, биће кажњен у лакшим случајевима робијом не мањом од три године."⁸ Ова уредба имала је ретроактивно дејство и примењивала се на сва поменута дела учињена после 22. јуна 1941. године.

Команданту Балкана генералу Кунцеу као да ове мере нису биле довољне, па је 19. марта издао наређење, у коме прописује како немачки војник треба да се понаша на Балкану: „Стога немачки вој-

⁶ АВИИ, Мф. — Минхен, 12/1160.

⁷ АВИИ, НА, 41Е-13/2753.

⁸ АВИИ, НА, 41В-1-15/678.

⁸. Лист уредаба војног заповедника Србије од 28. II 1942.

НИК мора бити још лукавији и безобзирнији и да употреби сва средства која доносе успех.

Уколико строже и једнообразније буду примењиване мере одмазде од самог почетка, утолико ће маше бити потребне доцније. Не сме бити сентименталности. Болџе је да се ликвидирају 50 осумњичених него да погине један неглачки војник. Становништво мора имати више страха од немачких војника него од устаника."¹⁰ И у овој заповести, као у низу других, наглашава се да у, првом реду, треба стрелјати оне који буду заробљени са оружјем, затим оне који су били у пратњи устаника или су их помагали. Кунце је наредио да се попале места у којима се нађе муниција и оружје и која су „на било који начин наклоњена устаницима". Такође да се разоре и места у чијој се близини догодила саботажа и на која се сумња да су скривала устанике. „Протеривање становништва у концентрационе логоре такође може бити корисно. Места са комунистичком управом разорити а мушкарце узети као таоце..." У случају да се не успеју ухватити учесници, онда се одмазда може применити на мушкарце из најближег места, „према утврђеној квоти 1 : 100".¹¹ Као што се види, Кунце поново инсистира на томе да се стрелџа 1 : 100 за убијеног немачког војника, иако је у Србији била на снази Бадерова заповест од децембра 1941. према којој је та квота била 1 : 50.

Почетком априла нацисти су проширили круг за узимање талаца:

„1. Наређено је хапшење чланова породице свих оних комунистичко-партизанских вођа који се данас налазе у шуми и хушкају свет на нове нереди. Похапшени чланови њихових породица служиће у будуће као таоци за све оно што би они учинили, а њихова имовина биће конфискована.

2. Сваки онај који би после овог саопштења ма на који начин помагао акцију лџуди одбеглих у шуми, давањем хране, склоништа, одела, пружањем обавештења, давањем оружја, муниције или одржавао везе са оваквим људима јавно или тајно сматраће се као њихов саучесник. И чланови породице оваквих лица биће похапшени и служиће као таоци, а целокупна њихова имовина биће конфискована.

3. Исто тако, биће похапшени и служиће као таоци чланови породица оних лица која би се после овог саопштења одметнула или учинила какво дело против реда и мира, а целокупна њихова имовина биће конфискована."¹²

Командујући генерал је у јуну издао посебну заповест о таоцима:

„1) Циљ

Таоци гарантују својим животом за одржавање јавног реда и сигурности у слојевима из којих потичу. Целокупно становништво треба објуздати хапшењем талаца да не врши саботаже и терорисање;

¹⁰ Зборник I, 3, 370-1.

¹¹ Кунце у овим смерницама инсистира на квоти 1' : 100 за једног убијеног немачког војника, иако је то још Бадер у децембру смањио на 1 : 50. Командант Југоистока је то образложио тиме да од услова зависи каква ће бити квота, пошто је „мирна ситуација у Србији, мере одмазде су ретке и зато треба да буду застрашујуће". Иако је Кајтел знао да је Бадер изменио квоту 1:50, одбио је. Да посгођећу наредбу ОКВ о квоти 1 : 100 преиначи. Међутим, од ОКВ епорд је стигла заповест да партизане заробљене ван борбе не треба стрелџати, већ их употребити као раднике (АВИИ, НА, 41Е-19/3806).

¹² „Ново време", 2. IV 1942.

2) Припреме

Хапшење талаца преко фелдкомандатура и крајскокомандатура тако припремити да за хапшење задужена лица могу брзо да дејствују и да се без тешкоће спроведе предвиђена месечна размена. Трупa да се бави хватањем талаца само у изузетним случајевима и тада у нај-тешњој сарадњи са фелдкомандантурама, крајс и орцкомандантурама. Уопште, садејствује само на захтев месних управних власти.

Таоци се узимају из свих слојева становништва, у првом реду долазе у обзир мушкарци преко 16 година. Становници који раде на испуњавању важних окупационих задатака, само у посебним случајевима смеју бити приведени.

а) Хапшење талаца је дозвољено ако не стоје друга средства на располагању. Утицај мера је проблематичан ако не постоји веза талаца са кругом лица која треба застрашити. Познато је из искуства да фанатици и злочинци не узимају у обзир живот талаца. Хапшење талаца без избора тера такође лојалне и неактивне слојеве становништва у противнички табор и тиме јача непријатељску отпорну снагу;

б) Надлежност. У основи, хапшење талаца следи само на изричиту заповест командујућег генерала и заповедника у Србији. У случају опасности овлашћене су фелд и крајскокомандантуре да хапсе таоце, с тим да се безусловно јаве.

Хапшење талаца је веома одговорно, јер при хапшењу сефачуна с тим да се у датом тренутку мора извршити егzekуција. Ако се не извуче такав закључак при хапшењу талаца и ако је мера без утицаја, онда је грешка ..

ц) При хапшењу талаца да се становништву саопшти циљ хапшења, да се укаже становништву да живот талаца зависи од одржавања реда и мира у дотичним срезовима.

4. По реду да се учини целокупно становништво одговорним за одржавање јавног реда и сигурности, по правилу, да се месечно врши замена талаца. За замену и отпуштање надлежне су фелдкомандантуре, а у рејону Фелдкомандантуре, 599 заповедник полиције сигурности и SD. Отпуштање сме уследити само у основаним случајевима и само после контакта са надлежним SS-фирером. Хапшење нових талаца наместо отпуштених врши се из истих слојева становништва којима су припадали отпуштени."^{12a}

Овом наредбом прецизиран је став окупатора према таоцима. Из ње се може видети да је узимање талаца стална пракса и да је окупатор увек имао на располагању изванредан број талаца које је могао да стрел>а.

Осим тога, наредбом команданта Југоистока, од 15. априла, националистичким трупaма су забрањени било какви контакти са припадницима НОП-а или припадницима четника Драже Михаиловића. Контакте и

^{12a} За ову заповест дала су повода два случаја: у једном случају биле су опуномоћене српске власти, окружни начелник и председник града, да именују таоце и ставе их на располагање; у другом случају, пијача је била недозвољно снабдевена, па је крајскокомандант казнио разне срезове новчаном казном, односно хапшењем талаца. Имајући у виду ова два случаја, Бадер је у овој наредби изнео ставове који се односе на узимање талаца из редова разних слојева становништва (АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-248, С-325-2329 и Минхен, 3/727-730).

везе са устаницима могли су да одржавају само Абвер и SD. Сваки преговор" био је везан за дозволу војног команданта Југоистока. Да би остао доследан своме ставу, генерал Кунце је наредио да се ухапси Јездимир Дангић, вођа четника у источној Босни, иако су његови четници непосредно пре тога пуштени из логора у Шапцу.¹²⁶

У јесен 1942, са пребацивањем SS-дивизије „Принц Еуген“ из Баната, терор се знатно повећао. Систем одмазди и терора још су више усавершени, а казне пооштрене и проширене и на сељаке који су оклевали да предају жито и остале намирнице.

У једној објави Фелдкомандантуре 610. од 11. септембра, између осталог, каже се: „Против оних сељака и произвођача жита који не изврше предају означене количине жита, поступиће се најстроже без икаквих обзира. Они ће бити изведени пред немачки ратни суд или преко заповедника немачке полиције безбедности, Београд, упућени на рад у Немачку или у окупиране земље. Предвиђено је да се тако поступи и према онима који чувају жито, цепају и скидају објаве”.¹³

Бадеровом наредбом од 10. октобра почеле су да се примењују мере одмазде и за-нестале немачке војнике као да су убијени. Наредбу је пратило следеће образложење:

„Пошто се устаници плаше немачких мера за одмазду, мора се такође рачунати с тиме да ће они, противно свом досадашњем обичају, немачке војнике који су постали жртва њиховог напада уклонити негде на непознато место. Стога због заштите немачке оружане силе наређујемо да се мере одмазде, које су утврђене за мртве и рањене, у будућности према датој ситуацији и по предлогу примењују и за нестале немачке војнике.”¹⁴

Истог дана Бадер је издао наређење „О поступку са ухваћеним устаницима“ у Србији, у коме је до танчина разрађено шта урадити са ухапшенима, не само устаницима него -и осумњиченима и онима који не подлежу ратном суду. Из наређења се јасно види да главну улогу у терору имају полиција и Служба безбедности.¹⁵

У наређењу се, између осталог, каже: „1) Начелно, ко од устаника или њихових помагача у борбеним дејствима буде ухваћен са оружјем У руци, треба да буде обешен или стрељан. Вође, политичке комесаре и курире треба претходно, по могућству, да саслуша Служба безбедности.

¹²⁶ Заповест команданта Југоистока 15. IV 1942. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-257, С-1213; извесну опрезност немачки штабови су имали и према квислинзима. Од 10. априла легализовани четници и добровољци стављени су под команду немачких трупа, тј. било им је забрањено саомостално дејство. Пре почетка одређене операције били су обавезни да извести немачку дивизију, а ова да пошаље официра који ће вршити контролу дејства. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-248, С-53, 352. Заповест је издата 10. априла, а Дангић је ухапшен 12. априла У Валеу. Немци су најпре мислили да га пошаљу у Немачку у концентрациони логор. Међутим, дошла је инструкција од Оперативног штаба Вермахта да се Дангић придобије за сарадњу са Недићем. Његово хапшење је држано у строгој тајности од четника. Њега је у затвору Абвер придобио за сарадњу са нацистима и пустио га. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-257, С-1215: Ратни дневник, 4. IV 1942, АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-247, С-1076.

¹³ Зборник I, 4, 271.

¹⁴ Исто 4, 275.

¹⁵ Зборник I, 4, 276.

2) Устанике који нису ухваћени у борби, устанике који су се предали и положили оружје, лица која су ухваћена под сумњом да припадају устаничком покрету, да су устанике потпомагали или на било који начин са њима сарађивали треба углавном предати команданту Полиције безбедности.

4) Са ухваћенима, чије суђење од стране ратног суда не долази у обзир, поступиће се на следећи начин:

а) Оне који не буду предати полицији пустити на слободу или евакуисати у логоре ратних заробљеника;

б) Оне који буду предати полицији или, према степену њихове кривице, пуштити на слободу, или, пак, ставити на располагање генералном опуномоћенику за привреду за обнављање слободног рада, или ће их командант Полиције безбедности расаслати на принудни рад."

У новембру су српска квислиншка управа и војска стављене под немачку заштиту. Свако убиство или рањавање припадника квислиншких одреда или чиновника управног апарата кажњавало се, од 22. новембра, стрељањем десет, односно пет, а сваки акт саботаже стрелашем сто талаца.

Одмах потом, 1. децембра, уследила је забрана хапшења квислиншких чиновника као талаца, а 25. децембра војноуправни командант у Србији известио је да од тада припадници квислиншке војске, полиције и управе сами предлажу и по немачком одобрењу сами извршавају одмазде при губитку неког из својих редова у борби против припадника НОП-а, и да о томе обавештавају немачке надлежне органе.¹⁰

Пред крај 1942. године, паљење насеља и кућа као накнадна одмазда пренето је у надлежност фелдкомандантура.¹⁷

То су биле углавном заповести у току 1942, које су требале да регулишу колективну одговорност становништва, тј. стрељање талаца, који у већини случајева нису имали никакве везе са одређеном саботажом или убиством немачког војника.

ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ТЕРОРА

Терор и злочин у Србији вршиле су војска, полиција и друге елужбе нацистичке Немачке. У тај систем прогона и ис-требљења српског народа укључене су слуге и сарадници окупатора, који су били обухваћени у разним квислиншким формацијама, као што су Српска државна стража, Љотићеви добровољачки одреди, Руски заштитни корпус и други, затим четници Косте Пећанца, а касније и Драже Михаиловића. Како је изгледао тај систем у окупираној Србији?

Њиме је руководио војноуправни командант. Тај положај у току 1942. заузимао је генерал артиљерије Паул Бадер. Њему је био потчљен војни и Управни штаб. Начелник војног штаба био је у првој

¹⁶ Писмо Гајтнера — Недићу 25. XII 1942. АВИИ, НА, 27—5/5.

¹⁷ АВИИ, НА, 44Е—5/69.

половини 1942. пуковник Кевис, а после његове смрти пуковник Гајтнер. Управним штабом руководио је државни саветник, SS-бригадни вођа др Харолд Турнер. Овај штаб је контролисао Недићеву владу, све док, крајем 1942. године, Турнер није смењен, а његов штаб укупљен као одељеше у војни Штаб војноуправног команданта.

Почетком 1942, у фебруару, по наређењу Врховне команде сувоzemних снага сједињена су два постојећа војна штаба у Србији: Штаб војноуправног команданта и Више команде за нарочиту употребу 65, са важношћу од 1. марта, па је командант овог спојеног штаба носио титулу командујући генерал и војни заповедник. Командант овог штаба остао је Бадер.¹⁸

Штабу војноуправног команданта придодат је привредни штаб, чији је главни задатак био пљачка привредних богатстава Србије. Шиме је руководио и даље предратни генерални конзул Франц Нојхаузен са титулом генерални опуномоћеник за привреду. У својству саветника за спољне послове, у Београду се 1942. године налазио к даље Феликс Бенцлер, Рибентропов опуномоћеник, који је истовремено играо и улогу посланика код Недићеве владе.

Поред тога, у Београду се налазила 1942. године Оперативна група полиције (SIPO) и партијско обавештајне службе (SD). Она је у фебруару 1942. претворена у установу BdS (заповедник полиције сигурности и службе безбедности). На чело ове институције дошао је пуковник др Емануел Шефер. У току 1942. Bds проширује своју мрежу оснивајући низ испостава у унутрашњости Србије, па и у Македонији и Црној Гори. Уз њих су отварани нови затвори за становништво Србије.¹⁹

Истовремено су у Србију стигла четири полицијска пука, чији су батаљони и чете распоређени по свим местима. Командант тих полицијских пукова био је потпуковник Андреас Меј, а институција је носила назив BdO (заповедник полиције поретка).²⁰

Обе ове институције, како је напоменуто, формиране су током фебруара и њихова реорганизација је уско повезана са доласком вишег SS и полицијског вође Мајснера у Србију, који је постао командант обеју институција, а директно је био потчињен Хајдриху, односно

¹⁸ Разговори о уједињењу двају штабова почели су на иницијативу ОКН 9. фебруара, с тим да се начелнику Штаба командујућег генерала и војног заповедника у Србији до 12. фебруара дају предлози за одређене дужности у штабу. На Кајтелову интервенцију требало је испитати могућност уграђивања Управног штаба у тај нови војни штаб, с тим што би једно одељеше било његово. Оперативни штаб Вермахта издао је 19. фебруара о томе наређење, са којим се сложио Ферч, шеф Штаба команданта Југоистока. Он је предлагао да то одељење буде директно потчињено начелнику Штаба командујућег генерала и војног заповедника Србије. Командант Југоистока издао је 2. марта наредбу о спајању ових двају војних штабова са важношћу од 1. марта и да командант овог спојеног штаба носи титулу командујући генерал и војни заповедник у Србији (од 3. марта). Према наредби, требало је да Управни штаб постане одељење Војног штаба. Међутим, Турнер се томе енергично успротивио и до спајања није дошло све до Турнеровог одласка у јесен 1942. године. АВИИ, Мф-В., т—501. Р—247, С—803, 940—41, 937.

¹⁹ Пресуда групи ратних злочинаца припадника немачке полиције 27. 1946. у Београду, АВИИ, Н9, 27—2/5.

Образложење пресуде групи ратних злочинаца припадника немачке полиције у Србији 22. XII 1946. у Београду. Исто.

Химлеру. Посебно наглашавамо његово име, јер су за њега везани безбројни злочини широм Србије у току 1942. године.

Мајснер је постављен на ту дужност 22. јануара, а дошао је у Београд 4. фебруара.²¹ Према његовим речима, у полицији и обавештајној служби затекао је следећу ситуацију: „За спровођење својих задатака нашао сам у српском простору једну испоставу SD, један полицијски батаљон и две хиљаде српске полиције у Београду.”²² Мајснер је намеравао да Србију прекрије мрежом SS-полиције, затим квислиншком полицијом уколико то буде потребно, а да му главни ослонац у целокупном раду буде SS-дивизија, коју је намеравао да формира од банатских фолксдојчера. Због тога је и предузео раније поменути реорганизацију нацистичке државне полиције и партијске обавештајне службе у Србији. Такође је извршио реорганизацију и квислиншких полицијских одреда. Српска жандармерија је реорганизована и добила је нови назив Српска државна стража, и од 6. марта 1942. стављена је под Мајснерову команду.²³

Знатног удела у терору над српским становништвом имао је и пропагандни одред, који је био директно потчињен Пропагандном одељењу Врховне команде, а држао је у својим рукама београдску радиостаницу, цензуру штампе, издавачку и културне делатности. Он је, осим тога, израђивао смернице пропаганде за поједине крајеве и одређене слојеве становништва.

Све ове службе, иако су биле придодате војноуправном команданту Србије и биле упућене на сарадњу са њима, примале су наређења од одговарајућих служби директно из Берлина, па је у неким случајевима, као што је раније напоменуто, долазило до неспоразума око спровођења одређених мера између војноуправног команданта и њему придодатих служби.

Да би лакше вршио терор и пљачку становништва Србије, окупатор ју је прекрио мрежом војноуправних команди, која је у току 1942. имала друкчији распоред него 1941. године. И даље су постојале четири фелдкомандантуре, само што су неке од њих промениле своја седишта. То су биле: Фелдкомандантура 610 у Врњачкој Бањи, 809 у Нишу, 816 у Шапцу и 599 у Београду. Свака од ових фелдкомандантура имала је командну и управну групу официра и чиновника, војни суд, вод фелдјандармерије и по један батаљон трећепозиваца.

Фелдкомандантуре су биле подељене на крајскокомандантуре. Тако је Фелдкомандантура 610 била поделвена на пет крајскокомандантура: у

²¹ Мајснер је на ту дужност постављен Хитлеровом наредбом од 22. I 1942, с тим да буде „лично и непосредно са својим командантима потчињен војном заповеднику у Србији и да извршава све задатке из надлежности шефа немачке полиције у Министарству унутрашњих послова, као и рајхскомесара за учвршћивање немачке националности”. Имао је право да издаје наређења квислиншкој полицији и да надгледа њен рад. Он је дошао са још једним Ерло важним задатком, да од већ постојећих добровољачких одреда фолксдојчера формира јединице SS. Имао је обавезу да извештава војног заповедника о основним мерама које предузима и да чврсто сарађује са Турнером (АВИИ, Мф.—Б., 3/298922; Ратни дневник штаба војног заповедника у Србији, АВИИ, Мф.—Б., Т—501, Р—247, С—802).

²² АВИИ, Мф.—Б., Т—501, Р—248, С—586.

²³ АВИИ, Мф.—Б., Т—501, Р—247, С—806; Записник о разговору Недића са командантом Југоистока, АВИИ, Мф.—Б., Т—501, Р—253, С—283—7.

zu Bevollm. Kdr. General i.Serbien

Nr. 367/42 B.

Крагујевцу, Јагодини, Крушевцу, Ужицу и Косовској Митровици, а руководила је округом Кралвео. Фелдкомандантура 809 имала је две крајскокомандантуре, у Лесковцу и Зајечару, а сама је руководила округом Ниш. Фелдкомандантура 816 имала је једну крајскокомандантуру у Валзеву, а сама је руководила округом Шабац. Фелдкомандантура 599 имала је једну крајскокомандантуру у Пожаревцу, а сама је руководила београдским округом. Осим тога, постојало је око ето ортскокомандантура у готово свим среским местима.²⁴

Нацистичке војне снаге, које су стајале на располагању Војно-управном команданту 1942. године, биле су знатно слабије него у јесен 1941. Остале су биле само две посадне дивизије, 704, 714. и 737. пук 717. дивизије у Пожеги и Ужицу.²⁵

Бадер је 13. фебруара изложио команданту Југоистока тренутну ситуацију у Србији и учинио извесне предлоге, по којима би, ако би се остварили, дошло до потпуног угушења устанка. Бадер је сматрао да је са расположивим трупима неизводљиво -уништење устаничког покрета на беспутном шумско-планинском терену. Осим тога, 75% расположивог људства било је употребљено за страже и обезбеђење пруга и индустријских постројења, па је у тренутној ситуацији једино решење било довођење свежих дивизија или резервних делова трупа, да би се земља што гушће запосела. Бадер је предлагао:

„Померање границе на запад до реке *Босне* било би неопходан основ за привремени и национални развитак, с обзиром на то да је преко 3,000.000 Срба остало ван граница Србије. Затим да се спречи кријумчарење оружја са југа преко немачко-италијанске демаркационе линије, које трупа и поред свих напора није могла да спречи.“²⁶

Међутим, није било расположивих снага да се довуку у Србију, нити су највиши руководиоци Рајха били спремни да помогну квислиншкој влади и да прошире постојеће границе Србије.

Додуше, као појачање почетком фебруара додељена су три батаљона трећепозиваца. Истовремено су знатно ојачане полицијске снаге за поменута четири пука и квислиншке формације, које су сачињавале: Српска државна стража од око 8.000 војника, Српски добровољачки одред, састављен од Љотићевих присталица, око 3.500 и легализовани четници, који су се налазили под командом Недића, око 8.500. Свега око 20.000 војника и 1.000 официра.²⁷

С обзиром на то да су знатне нацистичке снаге биле ангажоване у Босни и да су одреди легалних четника и добровољаца стално расли, Немци су се плашили њиховог сталног повећања. Стога су у априлу утврдили величину добровољачких одреда и одреда Косте Пећанца. Сматрали су да су четнички одреди претерано велики (око 9.000) и да их треба смањити, иако је један њихов део још у току пролећа распуштен. Цео мај и јуни протекли су у дијекусијама да ли четнике разоружати или их некако подвести под контролу. Пошто се дошло до сазнања да су Немачке трупе у Србији недовољне, преовладало је мишљење да се и даље задрже четнички одреди, с тим да им се издају

²⁴ АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—266, С—1262.

²⁵ Исто, С—850—51, Т—501, Р—247.

²⁶ АВИИ, НА, 41Е—13/2756.

²⁷ Исто, С—826, Т—501, Р—247; С—864.

личне исправе од територијалне дивизије или полицијске испоставе, у које ће се уписати и број оружја. Дат је одговарајући рок за то, у противно је запређено да ће они одреди који то не учине бити распуштени.

Истовремено је издата писмена забрана Недићу да формира нове четничке и добровољачке одреде. Обустављено је даље гоњење Драже Михаиловића и скинута уцена за његову главу, донета још децембра 1941. године. Привремено је обустављено и хапшење „непоузданих” четничких вођа услед недостатка војних снага.^{27а}

Касније је преовладао мишљење да би требало извршити општи удар против националних организација, за шта се залагао Мајснер. Међутим, начелник Штаба војноуправног команданта Гајтнер саветовао је да то тренутно није корисно нити могуће јер недостају немачке јединице које би то спровеле и замениле постојеће одреде легалних четника, који су бројали 11.300, људк и добровољце, којих је било 3.700. Остало је на томе што је заведена строга контрола издатих исправа ж оружја. До 20. августа Немци су их наоружали углавном оружјем из плена и трофејним. Истовремено су постепено разоружавали најнепослушније четнике. Тако је од 1. јуна до краја августа 1942. разоружано шест одреда са 1.800 четника. Поједини немачки команданти, као генерал Хингхофер, који је извесно време 1942. замењивао Бадера, залагали су се за то да се ухапшени четнички официри не шаљу на принудан рад, већ у заробљеништво.^{27б}

При оваквом стању непријатељских снага српског народа Мајснер је форсирао формирање мреже полицијског апарата у Србији. Успело му је да наредбом војноуправног команданта, 7. маја, дефинитивно буде усвојена структура немачког полицијског апарата и његово распростирање на територији Србије. Ова целокупна замисао реализована је током 1942. године. Седиште обласних полицијских командантура била су, у Београду, Нишу и Краљеву, а окружних у Шапцу, Пожаревцу, Ваљеву, Ужицу, Крагујевцу, Косовској Митровици, Зајечару, Лесковцу, Крушевцу и Јагодини.²⁸

Још у априлу, Управни штаб је почео да губи утицај и да остаје без подршке у централним инстанцама Рајха за своју политику. Због тога је Турнер организовао посете јужној, западној, а затим и осталим деловима Србије. Циљ његовог путовања био је да обезбеди подршку нижих органа, да поразговара са свим среским начелницима и да се упозна са месним приликама у свим фелдкомандантурама и крајско-мандантурама. Истовремено, да за лето припреми састанак свих начелника и председника општине за сваку фелдкомандантуру. Непосредно уочи ове активности по унутрашњости, Турнер је увидео да се његове замисли у Србији не могу остварити због супротстављања Мајснера, чији је утицај непрекидно растао.

Цосле вишенедељних дискусија Турнер је послао Кисела SS-обер-гдупенфиреру Волфу, шефу личног Химлеровог штаба. По Киселовом

^{27а} Ратни дневник командујућег генерала и војног заповедника у Србији за 1- V 1942. АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—248, С—2—4.

^{27б} Исто за 8. VIII 1942. АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—248, С—436, 37.

²⁸ Заповест командујућег генерала и војног заповедника у Србији од V 1942. АВИИ, Мф—В., Т—301, Р—248, С—45.

причању, Волф је истог дана телефонирао Химлеру, који га је позвао у свој командни стан у Житомиру. „Пре него што сам дошао до речи“, прича Кисел, „обасуо ме је прекорима, у чијем садржају сам опазио Мајснерову аргументацију: издаја немачких интереса, србофилство, слабљење војне силе итд.“^{28a} наводно, Кисел му је у узбуђењу рекао да ће Мајснерова политика претрпети фијаско. Потом је објаснио Химлеру какву они политику желе да воде у Србији. Изгледа да је ово објашњење деловало на Химлера па је наредио Киселу да се одржи састанак између Мајснера и Турнера и да се изгледе несугласице. Са овим је био сагласан Турнер и у том смислу је писао 24. априла Мајснеру. Међутим, Мајснер се није одазвао Химлеровом наређењу и до међусобног усменог објашњења није дошло.

Ове несугласице нимало нису утицале на олакшање положаја српског народа под окупацијом. Пре би се могло рећи да је његов положај отежан.

Почетком августа генерал пионира Кунде одлази са положаја вршиоца команданта Балкана, а долази генерал пуковник Лер. Одмах по доласку, он покушава да реши низ замршених проблема на Балкану. Међу осталим питањима био је и проблем НОП-а у Србији. Да би постигао очекиване резултате, Лер је сматрао да би разне војне управе и полицијске службе у Србији требало објединити под командом војноуправног команданта. На ово решење нагнали су га и стални сукоби између Мајснера и Нојхаузена, с једне стране, и Турнера с друге, који су се ближили кулминацији. Овај спор требало је што пре окончати са што мање штете по немачке интересе. Мајснер је постепено преузимао поједине надлежности од Турнера, а наредба од 7. маја о успостављању обласних и окружних полицијских командантура практично је значила развлашћивање војне управе. Турнеров опстанак постао је неодржив нарочито откад је Мајснер затражио од Бадера да фелд и крајскомандантуре, закључно са 1. септембром, предају све полицијске послове.

Војноуправни командант Србије сагласио се са овим и издао наређење 10. септембра да обласне и окружне полицијске командантуре од 19. септембра преузму полицијско. управне задатке и материјална права од фелд и крајскомандантура. Тако је Недићева квислиншка влада добила два наредбодавца.²⁹

Без обзира на личне разлике, општи курс нацистичких представника према Србима остао је непромењен, што се јасно види из мишљења која су изнели шефови појединих служби у то време.

Од свих њих је највише Мајснер зазирао од Срба. Он је видео опасност и међу квислинзима и њиховим организацијама. Тако је био против Националне службе рада, јер се у њој, тобож, омладина војнички школује у националистичком духу. Био је и против формираног Српског спортског одбора као и свега што је носило српски назив.³⁰

^{28a} Исто. 21. IV и 29. IV 1942, С—1091, 1203; Киселова изјава, АВИИ, НА, 27—5/10/42.

²⁸ Писмо Мајонера — Бадеру 14. VIII 1942. и Бадерова наредба од 10. IX 1942. АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—266, С—1174, 1181.

³⁰ Национална служба рада организована је у пролеће 1942. по угледу на организацију ТОТ у Рајху. Ратни дневник од 12. VIII 1942. Т—501, Р—248, С—385.

Сличан став, само на привредном плану, имао је Нојхаузен. На једном састанку фелд „ крајскоманданата у августу, рекао је да привреду Србије треба искористити у интересу Рајха тако да подноси пуштање крви а да тотално не изумре. „Ако неко треба да гладује, то могу бити само Срби, а не отаџбина. Овдашње становништво због тога мора притегнути каиш.“³¹ Он се залагао за принудно прикупљање зетке уз помоћ полиције.

Иако се у многим случајевима није слагао са претходном двојицом, Турнер је, кад су Срби били у питању, био крајње ригорозан (мада га је Мајснер због подржавања Недића, у кога није имао пуно поверење, и других квислиншких организација сматрао пријатељем Срба). Често је говорио: „сви су Срби исти“ и „меродаван није осећај хуманости него спровођење немачке воље.“³² Турнер се залагао за то да се изгледе постојеће супротности и да то треба објаснити свим службама, а ако на неког треба да падне кривица, онда то могу бити само Срби.

Целокупна политичка и војна ситуација у Србији приморала је новог команданта Балкана, генерала Лера да по примању дужности допутује у Београд—ја испита настале односе. За та два дана, 28. и 29. августа, код Лера су[^]били на реферисању сви шефови појединих нацистичких служби и председник квислиншке владе Милан Недић.³³

Шта се дотле постигло на SS и полицијском плану у периоду јануар—август 1942, описао је у извештају Мајснер: „Установљене су службе полиције сигурности и полиције поретка. Досадашња SD, која је била концентрисана у Београду, подељена је на испоставе у унутрашњости. Такође и од полиције поретка стваране су обласне и бкружне испоставе којима је за пратњу додељена једна гтривремена група. У даљем току ствари предстоји намера да се ангажује 6 полицијских батаљона тако да свака обласна командантура има по 2, а свака окружна по једну чету. С обзиром на тешку ситуацију—у којој се полиција налази, био сам свестан да не могу добити појачање из Рајха, због тога сам од старијих годишта фолксдојчера у Банату саставио два помоћна полицијска батаљона и трећи од руских фолксдојчера. Из Рајха су ми стигле као појачање две чете. Још ће стићи

³¹ Записник са састанка Нојхаузена са фелдкомандантима и крајскоман-Дантима 22. августа 1942, АВИИ, Мф В. Т—501, Р—248, С—519. Међутим, Нојхаузен је на саслушању 23. IX 1946. изјавио да је он, наводно, пред Герингом захтевао да из Србије буде што мањи извоз, око 140.000 т. житарица, на што му је Геринг узвратио: „Гледајте да се некако енађете, а ја очекујем да исиуните евоју обавезу.“

Позната је чињеница да је Нојхаузен деловао у складу са познатом Геринговом изјавом, изреченом пред немачким привредним стручњацима у окупираним земљама Европе: „Хвала богу, ви нисте послати да тамо радите за благостање потчињеног народа, него да одузмете све што је могуће од њих да би немачки народ могао да живи. То је оно што ја очекујем од вашег рада. Претерано интересовање за стране народе мора сада да престане и то одмах и заувек. Ја имам пред собом извештаје о ономе што бисте ви требали да испоручите. То не представља ништа кад се узму у обзир ваше територије. Савршено^{ми} је свеједно ако ви са овим у вези кажете да ће народи под вама умрети од глади“ (АВИИ, НА, 27—5/1—18).

³² АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—248, С—523.

³³ Дневник за 28. и 29. VIII 1942. АВИИ, Мф.—В., Т—501 Р—248, п. 398.

једна чета и један батаљон... Успостављање обласних и окружних командантура показало се успешним. Полиција безбедности преко испоставе (Aussenstelle) има бољи преглед односа у унутрашњости. Полиција поретка преко испостава је у стању да контролише формирање и рад српске полиције и њено наоружавање. Поделом полицијских батаљона, контрола сакупљања жетве и радника лакше се спроводи. Под немачким вођством и контролом она је већ са добрим успехом ангажована у борби против банди.

Моја даља намера је да кроз појачан полицијски апарат, како на немачкој тако и на српској страни, учиним све остале оружане српске формације потпуно сувишним и да их доведем до разоружања и растурања.³⁴

Да би имао директан увид у ситуацију концентрационих логора, у сваком од њих поставио је своје људе да контролишу логорске управе.³⁵ Гестапо и Служба безбедности раширили су у првој половини 1942. мрежу својих агената на све гране људске делатности у Србији. Њихови агенти убили су се у четнички покрет, а било је покушаја да продру и у редове НОП-а.

Како су, у лето 1942, сви најважнији индустријски објекти, као што су Бор, Трепча и други, прешли у посед Херман Геринг — Верке, самим тим и ови објекти дошли су под контролу Службе безбедности, која је од тада предузимала мере заштите.³⁶

Пошто за полицију и обавештајну службу није могао додати Немце из Рајха, Мајснер их је регрутовао из редова банатских и руских фолксдојчера.³⁷

Командант Балкана Лер своје утиске о немачким службама у Србији пренео је Хитлеру 17. септембра,³⁸ па је Хитлер наредио Врховној команди немачких оружаних снага да пошаље једног генерала који ће испитати сву сложеност војне и политичке ситуације у Србији. За ту мисију одређен је генерал Унру. Постојала су два предлога: један, за који се залагао Лер, да се све службе нацистичке Немачке у Србији потчине Војноуправном команданту и, други, да се уведе рајхскомесаријат. Генерал Унру је посетио Србију, и приликом реферисања Хитлеру и Рибентропу о војнополитичкој ситуацији у Србији заложио се за рајхскомесаријат.³⁹

Целокупна активност за реорганизацију окупационог система у Србији завршила се тиме што је опозван Турнер, који је смењен 9. новембра,⁴⁰ што су појачани улога Мајснера и утицај опуномоћеника за спољне послове Бенцлера, који ће бити консултован о свим питањима политичког карактера и која могу изазвати политичке последице.⁴¹

³⁴ АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—248, С—586—593.

³⁵ АВИИ, НДА, 58—5—34.

³⁶ АВИИ, НДА, 32—3—52. "

³⁷ Бенглеров телеграм од 27. VIII 1942. Исто, Мф.—Б., 3/215.

³⁸ Бенцлеров извештај од 17. XI 1942. Према овом извештају Лер је разговарао са Хитлером о следећим проблемима: 1) организационим питањима да се све три службе које су биле у завади споразумеју; 2. о појединим Недићевим жељама; 3. да се опозове Турнер. АВИИ, Мф.—Б., 3/266.

³⁹ Као напомена 37.

⁴⁰ Записник са саслушања Турнера 2. VIII 1946. АВИИ, НА, 27—2/5.

⁴¹ Рибентропов телеграм 9. X 1942. АВИИ, Мф.—Б., 3/385—88.

Управо у време ових разговора Недић је покушао да да оставку са мотивацијом да је годину дана искрено сарађивао са Немцима а да ^{за} то није добио никакво признање. У меморандуму који је предао војном заповеднику захтевао је да се актом владе Рајха његова влада призна као легална и да у њену надлежност пређу управа, привреда и полиција а да фашисти задрже само право контроле и давања инструкција.⁴² (До тада је била пракса да све фашистичке власти заповедају Недићу; једном се чак догодило да је наређење потписао неки чиновник.) Поред осталог, Недић је тражио гаранцију да ће Србији, кад се рат заврши и ако Немци победе бити обезбеђено место у оквиру тзв. „новог поретка“ у Европи.

Хитлер и Рибентроп нису били спремни да учине било какве уступке Недићу. У интересу им је било да га задрже као сарадника па су тактизирали. Како у својим захтевима Недић није био упоран, криза владе окончана је обећањем да ће бити позван у посету Хитлеру и да ће се том приликом размотрити многа питања у вези са местом и улогом Србије „у оквиру новог поретка“.⁴³

Поред кризе Недићеве владе, легализовани четници, који су ушли у састав Недићевих одреда, и Пећанчеви четници задавали су бриге Немцима, па је војни заповедник у лето 1942. одлучио да их разоружа. Међутим, до тога није одмах дошло јер су му недостајале војне снаге и разоружање је одложено за јесен 1942. године.⁴⁴ Тек са доласком „SS-дивизије „Принц Еуген“, приступило се систематском разоружавању.

Дража Михаиловић са својим четничким одредима, уместо да крене у одлучну борбу против фашиста и тако смањи војни, економски и политички притисак, само је прокламовао „грађанску непослушност“, али се и даље уздржавао од акција против Немаца, иако су они у више наврата прогонили и хапсили његове присталице. Он се једино енергично борио против НОП-а.⁴⁵

1 Међутим, без обзира на несугласице између појединих шефова надистичких служби у Београду, систем терора и злочина је беспрекорно функционисао. У току 1942. овај механизам за уништавање српског народа потпуно се уходао. Све одмазде биле су везане за лично одобрење војноуправног команданта, генерала артиљерије Ба-Дера. Док су током 1941. постојале несугласице ко и у ком опсегу треба да врши одмазде, сада је то било прецизно регулисано наређењима. Поступак је био следећи: Трула је јављала губитак крајскомандантури, ова даље фелдкомандантури, а фелдкомандантура је обавештавала војноуправног команданта преко начелника Штаба. Истовремено са подацима о губицима предлаган је начин и обим мера одмазде. Молби се увек излазило у сусрет и уколико дотична крајскомандан-

⁴² Бенглеров телеграм 19 IX 1942. Б—3/230—1.

⁴³ Исто, С—366—70.

⁴⁴ Бенцлеров телеграм од 24. VII 1942. Исто, С—189.

⁴⁵ То су учили и Немци. Један од њих, Бенцлеров помоћник. Фај"е 14. де-Цембра пише: „Позитивно је деловала чињеница да Михаиловић није до сада извршио наредбу из Лондона, да заједно са комунистима крене у борбу против окупационих снага, него је, насупротив томе, издавао нове борбене заповести против комуниста.“ АВИИ, Мф.—Б—3/339—40.

тура, односно фелдкомандантура није располагала довољним бројем талаца који су им били потребни за одмазду, или није могла да их прибави на терену, они су узимани из концентрационих логора. Тако су логори постали један од главних извора за лифровање затвореника за стрељање. Често се догађало да су због неке партизанске или друге акције стрељани људи који не, само што нису учествовали у тој акцији него се догађало да нису ни чули за то место. За нацисте је било важно да стрељају одређен број лица, а ко су они били, није их интересовало.

ПОЛОЖАЈ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА

После повлачења главнине партизанских одреда из Србије у Санџак, преостали делови партизанских снага дошли су у веома тежак положај. Непријатељ је ангажовао сву расположиву материјалну и људску силу да потпуно уништи НОП у Србији. У том подухвату учествовали су немачка и бугарска војска и полиција, домаћи издајници и сарадници окупатора: Српска државна стража, Српски добровољачки одреди, легализовани четници под командом Недића, као и четници Драже Михаиловића. Непријатељ има народноослободилачког покрета ишла је на руку и веома оштра зима. Различитим репресалијама нацисти су са својим сарадницима – успели да застраше један део српског народа, нарочито сељаке, да не пружа подршку преосталим партизанима. Само захваљујући најупорнијим и најпожртвованијим комунистима и антифашистима, сачуван је морал једног дела становништва да се, упркос терору, и даље бори против окупатора. Без обзира на све поменуте тешкоће, НОП у Србији није уништен. Непријатељ је успевао да га привремено потисне у једном крају, али он се јављао увек снажнији у другом крају Србије.

Ситуацију у којој се нашао НОП у јануару 1942. веома рељефно описује извештај Окружног комитета Пожаревац: „Ма како да смо избегавали веће сукобе са концентрисаним непријатељским снагама и ударали само тамо где су биле његове слабе формације, он је са концентрисаним снагама напао нас. Гонио нас је свуда, како по селима тако и по скоро беспутним планинама. Водећу снагу имали су четници. Претресали су села, швачкали и малтретирали народ. Огорчење на њих је велико а симпатије за нас огромне. Али је завладао велики страх, јер бандити страховито иступају и према онима који су само симпатисали партизане.”⁴⁶ Неколико дана касније ОК Пожаревац је писао: „Непријатељ је не само бројчано јак и наоружан него и безобзиран. Он свакодневно претреса села (блокира крај и врши детал>ан претрес), хапси, туче и стреља. Народ је врло преплашен и ма колико да су симпатије за партизане велике и да свакодневно све више и више расту, велики страх чини да се чак и најоданији симпатизери смртно боје и најмање услуге које у ове дане чине. Наши су остављени често да умиру, само зато што није имало где да се склоне.”⁴⁷

⁴⁶ Извештај ОК КПЈ за Пожаревац од 12. јануара 1942. Покрајинском комитету КПЈ за Србију о стању партијске и војне организације, *Зборник I*, 3, 14.

⁴⁷ *Зборник I*, 3, 33.

Слично се каже и у извештају ОК Чачак: „После упада окупаторских и недићевских трупа у слободни Чачак па све до данас терор се продужује. Недићевци и четници, који су јуче били са Дражом, данас су сви постали жандарми окупатора. Они заједно са њим хватају комунисте и партизана и предају их Немцима за стрељање и за лагер, пљачкају имовину партизана, туку њихове породице, постављају команданте у сваком селу. У овоме свему, разуме се, предњаче четници. Ситуација је страшна и још не можемо да похватамо везе са друговима који су се склонили, јер је народ толико заплашен да не сме просто да разговара с тобом, нити да ти штогод каже о друговима и партизанима, јер је велики део стрелан и одведен некуд у лагер. Рачуна се да их је на две до три хиљаде. То се стално продужује. Ових дана је и Моле ухваћен (Момчило Радосављевић, командант Чачанског НОП одреда). Четници су га, пронашли негде у селу. Дакле, сваког онога који је био партизан или је ма чим помагао партизана, они га хватају.“⁴⁸

Нарочито тешка судбина задесила је групу одреда у западној Србији. Ову групу сачињавали су Валчевски и Подрињски, са Тамнавским батаљоном Посавско-тамнавског одреда, а од половине јануара 1942. и Космајски одред. После реорганизације, од Колубарског батаљона и Ваљевског одреда формиран је Суворборски одред, а Тамнавски батаљон преименован је у Посавско-тамнавски партизански одред. За све поменуте одреде формирана је јединствена команда. Међутим, ова група одреда није остала дуго заједно. Средином фебруара у селу Поћути одржан је састанак групне команде партизанских одреда и лартијског руководства за северозападну Србију, на коме је одлучено да се партизански одреди који су досада дејствовали на овом терену заједно, пошаљу сваки у свој завичај, тј. космајски на Коемај, Посавски у Посавину, Ваљевски у Рађевину, а Суворборски на планину Суворбор. Борци ових одреда били су изнурени свакодневним дугим маршевима, без најнужније одеће и са мало муниције. Зима је била веома оштра, а непријатељ је у стопу пратио партизанске јединице и онемогућавао им да сиђу у села и предахну. Кад је непријатељ приметио да су одреди кренули на разне стране, почео је да их окружава и уништава појединачно. Тако је уништио Посавски народноослободилачки партизански одред при покушају да се пребаци у Тамнаву, а десетковани су Ваљевски и Космајски одред. Иако су партизани поднели велике жртве у овим борбама, сматрамо да је цифра од 570, коју наводе квислинзи, претерана, јер су сви лартизански одреди на том терену у то време имали око 800 бораца.

Март је био најтрагичнији месец за остатак ових одреда. Немци су у садејству са квислинзима и четницима успели да 18. марта разбију последњи одред из ове групације — Суворборски одред. Стални покрети, неспавање, умор, глад, недостатак муниције и, што је најгоре, потпуна неизвесност у погледу даље судбине, довели су борце на ивицу психичког и физичког слома. Највећи део бораца Суворборског одреда је заробљен, а мали број који се слао прешао је у ду-

боку илегалност. Такође су разбијени остаци Чачанског, 1. и 2. шумадијског одреда.⁴⁹

Два месеца касније, анализирајући овај пораз партизанских одреда, Милош Минић, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију при Окружном комитету Валчево извео је следеће закључке о узроцима који су допринели поразу:

„1. Јака концентрација непријатељских снага.

2. Пропуштен моменат да се сви одреди скупа пребаце и проведу зиму у наслону на неке јаче партизанске снаге, нпр. у Босни.

3. Ова група одреда била је потпуно изолована, без сваке везе са другим одредима и Партијом.

4. У великом делу Србије није било партизана, па је непријатељу била омогућена концентрација против наших снага.

5. Несташица муниције.

6. Погрешна одлука о упућивању одреда у своје крајеве, где су били потпуно или делимично уништени.

7. Попуштање дисциплине и чврстине у вези са гомилањем тешкоћа.

8. И због свега тога опадање морала чврстине код партизана.”³⁹

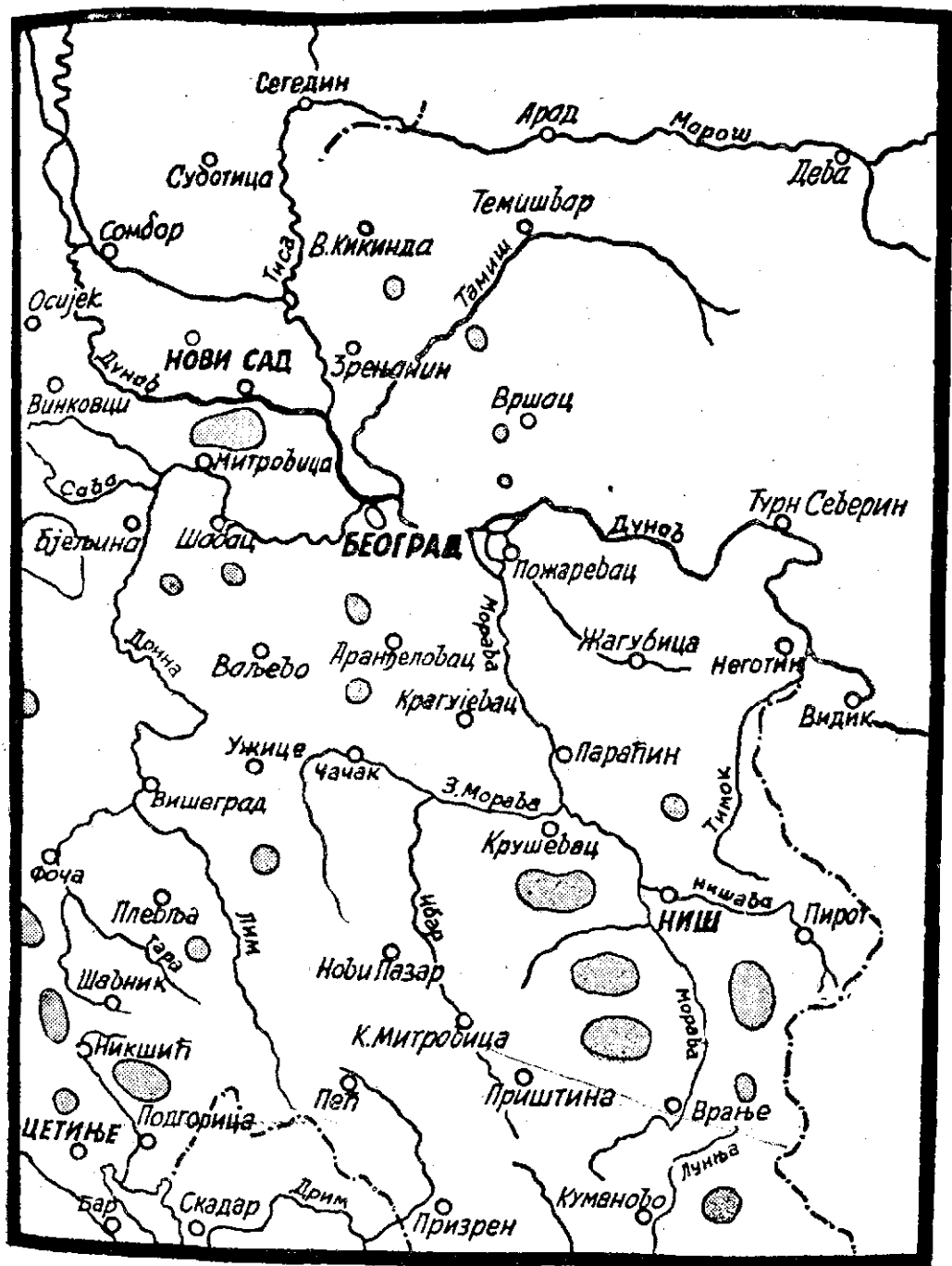
Окупатори, квислинзи и четници привремено су били задовољни јер је наступило „глуво доба”, које је непријатељ искористио да путем штампе, зборова и других средстава обавести народ ових крајева о својим успесима, да га деморалише за даљу борбу против окупатора, дајући при том разна обећања онима који се врате кућама, а истовремено вршећи притисак на њихове породице, почевши од батина до јавног стрелчања, вешања или паљења.

У пролеће је од остатака Шумадијског одреда формирана група од 15—20 партизана, која је касније прерасла у 1. шумадијски одред.

Офанзиву здружених непријатеља у источној Србији успели су да издрже Пожаревачки и Књажевачко-бољевачки одред, који је у марту преименован у Тимочки одред. Ова два партизанска одреда, иако изолована од других одреда и Главног штаба за Србију, успела су да преброде кризу почетком 1942. и да сачувају језгра одреда, која ће бити база за даље распламсавање НОП-а у овом крају.

За разлику од осталих делова Србије, на слободној територији од Јастрепца до Кукавице и од Озрена до Бабичке горе дејствовали су: Расински, Топлички (који је од априла преименован у Јастребачки), Лесковачки, Озренски, Нишавски и Бабички одред. Укупна јачина ових одреда била је око 1.000 бораца. Овде су били нешто повољнији услови за развој НОП-а него у западној и источној Србији. Међутим, бугарске Јединице, у сарадњи са квислинзима, успеле су да нанесу доста штете НОП-у у овој области, што им је омогућила неповезаност партизанских одреда, непостојање чврстих пролетерских јединица, необједињено командовање и задржавање штабова у градовима, одакле нису могли да руководе успешно са поменутиим јединицама. Због

⁴⁸ ОпШИрније Милорад Јанковић, *Група партизанских одреда у западној Србији (зими 1941—1942. године)*, Београд, 1967.
⁴⁹ *Зборник* 1, 3, 229.

Ослобођена територија у Србији 1942. године

тога је НОП и на овом терену у пролеће 1942. претрпео краткотрајну кризу.⁵¹

У другој половини 1942. положај НОП-а у Србији нешто се побољшао. Окупатор са сарадницима и даље је настојао да га уништи, а припадници НОП-а да га омасове. Некако у време похода партизанских бригада у западну Босну, половином 1942, НОП је почео да оживљава у Србији, после тешких дана које је преживео у зиму и пролеће 1942. У изванредно тешкој ситуацији, кад је непријатељ свим могућим средствима прогонио припаднике НОП-а, њихове сроднике и помагаче и када је извршио низ провала партијских организација по градовима, чланови КП нису клонули духом и радили су на обнављању партијских организација, јачању постојећих и стварању нових партизанских одреда, као и на повезивању изолованих партизанских група, једном речју, на стварању чврстог морално-политичког јединства српског народа у борби против окупатора и домаћих издајника.

У пролеће и лето извршено је обнављање партизанских одреда у западној Србији и Шумадији. Половином маја формиран је Шумадијски, а у августу Чачански и Сувороборски одред који су у јесен 1942. разбили четници и недићевци, тако да је успео да се одржи само Шумадијски партизански одред.

Упркос провалама у источној Србији, успели су да се одрже Пожаревачки и Тимочки одред. Међутим, прилив нових бораца био је слаб, у првом реду због терора окупатора и квислинга. Иако малобројна, ова два одреда одиграла су веома значајну улогу у оживљавању народноослободилачке борбе у овом делу Србије.

У јужној Србији, у другој половини 1942, деловали су Јастребачки и Расинеки одред у рејону планине Јастрепца, Озренски и Нишавски на Озрену и Сврљишким планинама, Лесковачки, Јабланички и Бабички одред сасвим на југу. Против ових одреда Немци, Бугари и квислинзи предузимали су неколико казних експедиција, од којих је најпознатија тзв. Аћимовићева *офанзива* (јул—септембар 1942). Том приликом нанети су тешки губици Озренском и Нишавском одреду.³² Међутим, ови одреди у јужној Србији успели су да се одрже и бројно ојачају захваљујући чешћим контактима са Покрајинским комитетом и Главним штабом, као и условима на терену. Тако је створена солидна основа за даљи успешан развитак НОП-а на овом терену, па је јужна Србија постала центар НОП-а у Србији.

Година 1942. у сваком погледу је преломна година за даљи развој народноослободилачке борбе у Србији. Комунистичка партија и остали антифашисти у Србији успели су да издрже све налете непријатеља и ударе терора и да крај те тешке године дочекају знатно јачи него што су били на њеном почетку.

ЗЛОЧИНИ И ПЈБАЧКА

Највећи број злочина у Србији 1942. починили су нацистички војници и полиција. Међутим, у много случајева веома је тешко одвојити шта су починили нацисти а шта њихове слуге и сарадници[^]

⁵¹ Ослободилачки рат марода Југославије I, стр. 220—226.

⁵² Исто, стр. 317—323.

који су у већини случајева слепо извршавали наређења својих господара па се њихови злочини преплићу. Због тога данас многи преживели нацисти локушавају у својим написима да те злочине прикажу као међусобно исрџење југословенских народа, а да су они, наводно, деловали помирујуће. Међутим, без обзира на то да ли су те злочине лично извршили или не, они сnose одговорност за њих јер су окупацијом Србије и завођењем система терора омогућили свим, па и домаћим мрачним снагама да тероришу становништво Србије.

у Терор нациста беснео је по свим деловима Србије нарочито крајем 1941, па се пренео и у 1942. Штавише, број злочина је порастао нарочито у јануару и фебруару. Овако масовне злочине омогућиле су наредбе немачких команданата и реорганизација служби за спровођење терора, у првом реду немачке полиције. Стрељања су вршена скоро сваког дана а постојећи концентрациони логори и затвори били су пуни ухапшених припадника НОП-а, њихових симпатизера и талаца. Тешко је набројати њихове свакодневне злочине и различите врсте притисака којима је био изложен српски народ, па ћемо изнети само неке од тих злочина.

Поступак за уништење људи углавном је текао овим редом: Јахг; шење, затвор, саслушање, мучење, преки суд и стрељање. Тако су нацисти 2. јануара у Чачку стрељали дванаест талаца, а дан касније у Остружници шест и пет ухапсили.⁵³

У току операција у Мачви против преосталих партизана, окупатор је, уз сарадњу квислинга, од 1. до 20. јануара ухапсио 62 припадника и симпатизера НОП-а.⁵⁴

Немачке и квислиншке јединице успеле су током јануара у западној Србији да похватају остатке Рачанског батаљона и да униште партизанске групе око Ариља и на Варди. У рачанском срезу било је ухапшено 165 лица, од којих је пет одмах стрељано, 66 интернирано у логор на Бањици, одакле су стрељани или интернирани у Норвешку.⁵⁵

Највећи број ухапшеника налазио се у затворима западне Србије. У Ужицу их је било преко 200, у Пожеги 100.⁵⁶ У Чачку и околини за месец дана било је похапшено око 600 лица, од којих је 121 стрељано, а 272 спроведено на Бањицу. Из Горњег Милановца и околине упућено је у логор Бањицу око 130 затвореника.⁵⁷

Само у јануару нацисти су у Шапцу извршили четири стрељања. У кругу касарне 6. јануара стрељано је 109, а 10. јануара 190 партизана и талаца. Стрељали су их у групама по 30. Иза сваког одређеног за стрељање стајао је по један Немац, а са стране је чета добровољаца

⁵³ Дневни извештај војног заповедника Србије од 2. I 1942. АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—247, С—666. и АВИИ, НА, 41Б—14/1—668.

⁵⁴ Извештај начелника шабачког округа од 23. I 1942. *Зборник I*, 3, 314.

⁵⁵ Заробљене партизане и остале родољубе у Бајиној Башти у току јануара мучили су квислинзи. Окружни «начелник Кораћ је дошао у Бајину Башту 17. јануара и наредио да се ухапсе још 54 сумњива лица. У јануару су стрељали 0 најистакнутијих партизана. Пред народ су изводили затворене партизане и терали их да се крсте, а потом преко бурета ударали им 25 батина. АИРПС, Хроника Бајине Баште, стр. 74; „Ново време“, 17. и 21. I 1942.

⁵⁸ Ратни дневник војног заповедника Србије, АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—251, С—812.

⁵⁷ „Обнова“ 21. I 1942.

посматрала злочин. Чим би једну групу стрељали, одређени затвореници су их бацали у велику јаму, коју су после затрпавали и преливали кречом: Исто се поновило 22. и 30. јануара, када је стрељано 141 лице.⁵⁸

Само фелдјандармерија је у јануару ухапсила 653 цивилних лица, међу којима 88 Јевреја, и извршила 160 смртних казни. Укупно у јануару стрељано је 449 затвореника за одмазду.⁵⁹

Број злочинаста повећао се у фебруару. Само 2. фебруара уништено је на разне начине 100 лица, 47 је стрељано и 363 ухапшено. За претрпљене губитке војноуправни командант Србије наредио је 3. фебруара да се стреља 3.484 таоца за одмазду,⁶⁰ што је извршено у фебруару у разним местима Србије, од којих је било најмасовније оно у Нишу.

Према прорачунима Штаба војног заповедника Србије, од 1. септембра 1941. до 12. фебруара 1942. године стрељано је 20.149 талаца, а у борби је пало 7.756 лица.^{60a} Губици које је претрпело становништво Србије за пет месеци износили су око 30.000 лица.

Све похватане борце и сараднике НОП-а, као и таоце из Ваљева и околине, око 700, нацисти су у фебруару спровели у шабачки логор. Поред тога, немачке војне власти у граду су, у ноћи између 16. и 17. фебруара, ухапсиле 21 лице и спровеле такође у шабачки логор.⁶¹

Осим масовних злочина и разних облика терора, окупатор је често издавао плакате у којима је претио Србима. Такав је летак немачког команданта у Чачку, у коме је писало: „Срби! размислите сами о томе каква је изгледала ваша земља пре и после устанка од прошле јесени! Желите ли, да се то још једном понови. Или можда ви заиста верујете да ће се моћи садашњи велики рат решити овде у вашој земљи акцијом и подухватом једног малог броја плаћених авантуриста скушвених с коца и конопца . . . Зато, Срби, знајте и примите к ерцу, и то у вашем сопственом интересу: онај који би покушао да дигне на пролеће оружје против немачке оружане силе, биће безобзирно и без икаквог изговора уништен, а затим ће Србију запосести оне наше специјалне трупе које би ваше самозване и непромишлене вође таквим понашањем овде довеле.

У вашу земљу умарширале би опет све нове и нове немачке дивизије и тек онда бисте осетили све ужасе и страхоте овога рата, од којих је досада ваша земља највећим делом била поштеђена. А какав би био резултат свега тога, само безгранична беда, масовно стрељање, реке проливане крви, једном речју, опустошена цела земља и градови у рушевинама и згариштима, од којих камен на камену не би остао.”^h

⁵⁸ Упореди АВИИ, НА, 14/1—669; Глиша Бабовић, Дневник, *Годишњак Историјског архива II*, Шабац, 1965, стр. 57; Станоје Филиповић, *Логори у Шапцу*, Нови Сад, 1967, стр. 117.

⁵⁹ АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—24, С—823, 882—3.

⁶⁰ АВИИ, НА, 41Ц—5/975; Дневни извештај војног заповедника Србије од 3. II 1492. АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—247, С—823.

^{60a} АВИИ, НА, 41Е—13/2754.

⁶¹ Г. Бабовић, н. д., стр. 61; с. Филиповић, н. д., 152—4; *Ваљево град устаника*, Београд, 1967, 369.

⁶² Историјски архив Чачак, фасцикла бр. 2, рег. бр. 8.

И у марту је окупатор извршио неколико тешких злочина. Због атентата на двојицу агената и једног фолксдојчера војноуправни командант наредио је да се стреља 150 талаца. Ово стрељање извршено је 7. марта у Београду.⁶³ Неколико дана касније, 12. марта у Крагујевцу, стрелано је 80 талаца, а 20. марта 45 сељака из лепеничког среза. Дан касније, у Београду⁶⁴ Јбидено. је сто затвореника. У Кленку код Шапца, 18. марта стрељана су 62 заробљена партизана, међу којима су биле две жене, једна од њих била је Вера Благојевић.

Слично је било и у другим местима Србије. У простору Крупња ухваћено је 35, а на Јастрепцу око 200 лица. У западној Србији ухапшено је око 800, Јабланици 70, у околини Шапца осам лица итд.

Истовремено, у борбама или код кућа, убијено је више стотина припадника и симпатизера НОП-а, као и оних на које се сумњало да су то били. Тако је у западној Србији убијено 140, Сврљигу 50, између Ниша и Влаеотинца. 52, између Рајца и Славковице 48, код Пријевора 30 и на Великом Јастрепцу преко 200 лица.⁶⁴

Поред тога, у марту је извршено групно хапшење у Свилајнцу од око 100 лица, од којих је 27. марта стрељано 25, а у логор интернирано 40.

Истакнуте руководиоце НОП-а нацисти и квислинзи су вешали. Тако су 9. фебруара у Свилајнцу убили па обесили Лазара Стојановића, команданта Ресавске чете. У Обреновцу 27. марта — Аксентијевић Владу и Давидовић Будимира; истог дана на Убу — Драгољуба Симића и Свету Поповића, а у Ваљеву — Стевана Борота и Јосипа Мајера. Два месеца касније, 22. маја, у Ваљеву је обешен Стјепан Филиповић. Сви су се они храбро држали пред непријатељем иако суочени са суровом смрћу. Посебно висок морал и храброст показао је Стјепан-Стево Филиповић, кличући Комунистичкој партији и псујући окупаторе и Хитлера, па је присутни немачки официр изгубио стрпљење и наредио да се вешање обави пре одређеног времена.⁶⁵

Од тада су окупатори избегавали јавна вешања, јер им је храбро држање бораца НОП-а наносило више штете него користи.

Почетком априла, из Горњег Милановца спроведено је у логор Бањица 27 чланова партизанских породица. У Шапцу је 14. априла стрељано 69, а 24. априла је интернирано у Немачку 350 затвореника. У селу Влашкој, код Младеновца, немачки војници су заједно са квислинзима 17. априла убили два и заробили три припадника НОЛ-а.⁶⁴

У другој половини априла извршена је блокада грчанског среза и ухапшено је 150 партизанских сарадника у Малом Пожаревцу, Бе-

⁶³ Зборник I, 3, 370—71.

⁶⁴ Дневни извештај командујућег генерала и војног заповедника за 12. и 13. III 1942. Т—501, Р—247, С—998, 1001, 1060; „Ново време“ од 8, 12, 14, 17, 21. и 29. III 1942. Према овим подацима аутор је резервисан, јер потичу из квислиншког листа, који је често доносио нетачне податке, повећавајући губитке НОП-а знатно више него што су они стварно били; *Хронологија*, 240.

⁶⁵ Зборник I, 3, 472; I, 2, 264—271; „Ново време“, 23. V 1942. Његове подигнуте пеонице у вис, непосредно пред вешање, остале су као симбол енергичног отпора и храброг држања наших народа у борби против нациста. Сачувана фотографија налази се у готово свим историјама које обрађују најновију историју, па и у светској историји издатој у СССР-у.

⁶⁶ Чачански крај у НОБ, *хронологија догађаја*. Чачак, 1968, стр. 214, Г. Бабовић, н. д., стр., 70—71.

гаљици, Врчину и Дражњу. Истовремено је у младењачком срезу ухапшено око 200 партизанских симпатизера из Блашке, Сенаје, Шепшина, Дубоне, Граница, Ковачевца и других места. Приликом претреса подунавског среза ухапшено је преко сто партизанских сарадника.⁶⁷

У истом месецу догодиле су се провале у Пожаревцу и Петровцу на Млави, али тада нису уништене организације Комунистичке партије.

Терор је настављен са несмањеном жестином у мају, нарочито у оним крајевима где је било покушаја да се обнове партизански одреди и распламса народноослободилачки покрет. Код Осечине, 13. маја, ухапшено је 30, а дан каоније, код Горњег Милановца, 11 лица. У долини горњег тока Западне Мораве 24. маја ухапшено је сто, а у средњем току 50 лица. У зору 26. маја у Ужицу су немачке војне власти ухапсиле 86 грађана. Од њих је шест задржано у затвору а остали су пуштени. Југоисточно од Ниша ухапшено је 105 талаца.

Само фелдјандармерија је у мају ухапсила 555 лица, од којих је 46 осумњичила да су комунисти а два да су Јевреји.⁶⁸

Немачке команде у унутрашњости су у погледу талаца издавале више наређења. Нарочито је интересантно наређење немачке команде у Ужицу од 29. маја, у коме се наређује окружном начелнику да „свака општина вашег округа, са изузетком вароши Ужица и Пожеге, има да одреди по 2 таоца и то за први пут у среду 3. VI 1942". У наредби је, између осталог, стајало: „Таоци срезова Ужица, Бајине Баште, Златибора и Косјерића да се преведу у Ужице, а из срезова Пожега, Ариље и Ивањица у Пожегу... После 7 дана таоци ће се замењивати и тако ће се замена вршити сваке среде у 12 часова.

На првом месту, за таоце узети оне мушкарце чији се рођаци нису могли пронаћи, иако су пријављени на другом месту они *становници* који су политички сарађивали и свесно утицали на одређење становништва...

Таоци ће у Ужицу и Пожеги сваког дана у одређено време бити употребљени за радове под надзором немачке војске... ко не буде овај посао уредно извршавао, биће и преко једне *недеље* задржан. За неизвршење радова дотични ће бити спроведен у концентрациони логор.

Ко буде противно овом наређењу радио, биће са својом породицом и најмање 10 становника његове општине спроведен у концентрациони логор."⁸⁸³

Слична ситуација била је и у јуну. Од 26. маја до 5. јуна ухапшено је 222, а стрељано 36 лица. За десет дана, од 5. до 15. јуна, стрељано је 124 таоца, од којих код фабрике „Зорка" у Шапцу 36 мушкараца и три жене, а ухапшено је 1.735 лица.

⁶⁷ А. Виторовић, *Централна Србија*, 348—9.

⁶⁸ Дневни извештаји за 13. и 14. V 1942. АВИИ, Мф.—В., Т—501, • Р—248, С—82, 93, 142, 155.

883 АИРПС, Активност непријатеља, прилози за монографију ужичког округа, рукопис, стр. 57—59.

Немачка 717. дивизија је приликом „прочешљавања“ Јастрепца током јуна ухватила 31 таоца.⁶⁹ За време оваквих акција трупа је могла слободно да врши насиља у току и непосредно после борбе.

Према прорачунима нациста, у Србији је од септембра 1941. до јула 1942. године погинуло и егрељано 37.477 лица.^{69а}

Међутим, све те репресалије нису застрашиле српски народ, па је командант Балкана препоручивао током јуна да се немачке јединице, ради застрашивања становништва, служе и ратном варком, изводећи лажне акције, често патролирајући кроз разна места. Осим тога, предвиђено је изненадно појављивање SS и полиције у крајевима где није било немачких трупа итд.⁷⁰

Број жртава у јулу био је нешто мањи. Према сачуваним подацима, он је у другој половини јула износио 45 мртвих и 261 ухапшен.⁷¹

Последњих пет дана јула и првих пет дана августа ухапшена су 184 лица, од којих је, за одведеног немачког лекара из Бора, десет стрељано у Зајечару.

Почетком августа окупатор је у Шумадији припремио казнену експедицију од око 6.000 војника, која је претресала терен и малтретирали становништво. Од 1. до 25. августа ухапшена су 322 и стрељано је 26 лица.⁷² Током августа немачки командант полиције за нишку област наредио је Крајскомандантури 857 у Зајечару да 19. августа ухапси десет лица чија су имена достављена и да их спроведе у нишки логор.

Терор окупатора у лето и јесен 1942. испољавао се у разним формама: у пљачкању жетве по селима, издржавању трупа које спровode казнену експедицију, ограничењу слободе кретања, хапшењу, паљењу кућа и целих насеља, масовном стрељању, одвођењу становништва у концентрационе логоре, присилном терању на рад у руднике, ометању свих културно-просветних активности, насилном ангажовању омладине у Националној служби рада и у оружаним одредима, логорима за преваспитавање, и у беди и изглађењу целокупног становништва. Сви ови облици терора косили су се са одредбама међународног ратног права, које изричито забрањује колективну одговорност становништва окупираних земаља за почињена дела против окупаторске војске. Међутим, груба свха коју је применила нацистичка Немачка у Србији кршила је сва права.

Од нацистичких злочина у јесен 1942. треба поменути стрељање 50 затвореника на Бубњу код Ниша 8. септембра. Такође су почетком септембра одвукли 70 мушкараца из села Винци код Пожаревца. О атмосфери која је владала по селима Србије најверније говори извештај Штаба Пожаревачког одреда из септембра месеца: „Овде је У јеку пљачка жита и новца од сељака. Порезници трче по селима,

⁶⁹ Десетодневни извештај 26. V—5. VI 1942. АВИИ, Т. 501, Р—248, С—273, 324. Под устаницима су се у немачким извештајима често подразумевали и похватани потпуно неопредељени грађани.

^{69а} АВИИ, НА, 41Б—2/1—52.

⁷⁰ Писмо команданта Југоистока — командујућем генералу и војном заповеднику у Србији 17. VI 1942, АВИИ, Мф,—В., Т—501, Р—248, С—354.

⁷¹ Десетодневни извештај 16. VII—25. VII 1942. Исто, С—407.

⁷² Зборник I, 4, 258; АВИ, Мф,—В., Т—501, Р—248, С—418, 424, 517, 607.

а посебан одред из Београда скупља жито; нечувен терор бесни над сељацима, батинају, тероришу, терају у логор због жита. Народ је jako огорчен и заплашен."⁷³

Поред издашне помоћи квислинга и четника Немци су хапсили и за свој рачун. Тако су 5. октобра у селу Придворици код Ивањице ухапсили пет, а три дана касније још 18 сељака. Једног од њих су стрелали у Ужицу, а остале су спровели у логор Бањица.

Најмасовнији злочин у октобру извршен је у Чачку, када је по наређењу команде за Балкан стрељано 325 талаца.⁷⁴ На Бубњу код Ниша нацисти су 17. октобра стрељали 14 затвореника, а 15. новембра Гестапо је у Младеновцу ухапсио 19 лица.

Репресалије су биле нарочито страховите у децембру. За то су постојали одређени разлози. Требало је српски народ застрашити, а НОП потпуно онемогућити да у пролеће поново подигне масе на устанак, јер се фронт у Африци приближавао европском континенту и није се знало поуздано где ће противници извршити десант. За сваки случај, Немци су предузели превентивне мере да онемогуће народноослободилачки покрет. О томе се у документима НОП-а каже: „Непријатељ је опет jako активан. Сваки дан је на терену у претресу, а ноћу држи заседе. Обилази сва насељена места, па је у народу опет завладао страх од репресалија. Даље присуство великог броја Немаца, појачање Српске државне страже, њихове претње и наговештавање репресивних мера имају своје дејство."⁷⁵

Почетком децембра Немци су стрељали 24 сељака из села Катића и четири из Мочиоца код Ивањице. Током децембра са већим оружанним снагама предузели су „чишћење терена" у срезovima: качерском, таковском и орашачком. Том приликом извршили су многобројна хапшења. Према сачуваним немачким извештајима за децембар, стрељања и хапшења по данима су текла овако: 4. децембра ухапшено 16, стрељано осам лица; 6. децембра стрељано 20, ухапшено 26 лица; 7. децембра ухапшено 19, стрељано 9 партизанских и 11 присталица Драже Михаиловића.⁷⁶ Дан касније, код Раље у ЈХисовићу ухапшено је 16, а недалеко од Жагубице код Крста.стрељано је 25 талаца за одмазду за убијенога припадника организације ТОГ;⁷⁷ 9. децембра стрељано је 25 и ухапшено 16 лица; 10. децембра стрељано је 9, а 11. децембра 20 затвореника из логора; 12. децембра ухапшена су 62 таоца, који су стрељани после саслушања;⁷⁸ 17. децембра, југоисточно од Пожаревца стрељано је 12 лица; 23. децембра, приликом казнене експедиције, стрељано је 13, а 24. децембра ухапшена су 32, а стрељано 7 талаца. Приликом операција западно од Ниша, 25. децембра стрељано је 87 лица; 27. децембра ухапшено је 11, а због напада на припаднике ТОГ, стрељано 250, наводно, присталица Драже Михаиловића.⁷⁹ Из Осечине, Брежја и Крчмара, 31. децембра стрељана су 24 сељака.

⁷³ Зборник I, 4, 90.

⁷⁴ Чачански крај у НОВ, стр. 231.

⁷⁵ Зборник I, 4, 90.

⁷⁶ АВИИ, НА, 41Ц—4/874.

⁷⁷ АВИИ, Мф,—Минхен, 3/1213.

⁷⁸ Као напомена 76.

⁷⁹ АВИИ, НА, 41Ц—4/875.

Поред тога, у децембру је стрељано пет пута по десет затвореника због несталог немачког војника у селу Купцима код фаруса.

Овако масовна стрелџања имала су одјека и у извештајима Недићевој владе. У једном од ших се наглашава да је „За последњих 10—15 дана објављено стрељаше 535 људи... У погледу броја стрељаних тврди се да је најмање два пута, а можда и три пута већи од броја објављеног у плакатима.”⁸⁰ Према вестима агенције „Ројтер”, које је пренела „Борба”, тај број је износио 13.000.⁸² Да би иронија била већа, истовремено је немачка пропаганда, преко радија и штампе и у изјавама посланика Шмита, трубила да се предузимају мере „како би српска ситуација била што чвршћа”, и како је Србија „острво мира у ратном океану”.⁸⁸

Поред тога што је био изложен непрестаним репресалијама, српски народ морао је да плаћа сваког месеца 240 милиона динара за трошкове окупације, који су стално расли, а уз њих и ратну одштету. Ти трошкови до септембра 1942. износили су 4,5 милијарде динара.⁸⁴ Окупациони трошкови у 1943. износили су седам милијарди,⁸⁵ а у 1944. тај износ је достигао астрономске цифре. У септембру 1944. трошкови су износили 2.057 милиона. Пошто се Србија добрим делом налазила у рукама јединица НОП-а, Недићево министарство финансија могло је да исплати само 1.500 милиона. За октобар су ти трошкови били још већи, 2.305 милиона.⁸⁶ Међутим, народноослободилачки покрет спречио је окупаторе да наплате ову суму јер су у другој половини октобра ослобођени Београд и највећи део Србије.

У току 1942. у Рајху се налазило око 50.000 српских радника и око 200.000 ратних заробљеника. У Србији је на принудном раду по рудницима радило преко 30.000 радника.⁸⁷

Осим тога, захтеви за извоз житарица у Рајх били су огромни. Према Нојхаузеновим речима, Србија је требала у току 1942. да изведе у Рајх 320.000 t пшенице, 600.000 t кукуруза, 90.000 t овса, од чега би 37% дао Банат.⁸⁸ Затим, 15.000 t масти, 75.000 t плодова за уље. Од руда је Србија месечно давала 3—4.000 t бакра, 4.500 t цинка, 2.500 t олова, а покривала је све потребе Немачке у хрому и антиму.⁸⁹

Житарице су насилно одузимане од сељака, помоћу специјално формираних одреда. Ове реквизиције нису биле планиране и строго фиксиране. Изненадном пљачком неки срезови су потпуно исцрпљени, а други нису били довољно оптерећени.

До максимума су искоришћавана рудна богатства свих рудника Србије: Бора, Трепче, Зајаче и других. У Бору, Костолцу, Лиси и још

⁸⁰ АВИИ, НА, 66А—301/20.

⁸¹ АВИИ, НДА, 33а—1—16.

⁸² „Борба”, 8. I 1943.

⁸³ Зборник I, 4, 283.

⁸⁴ Зборник I, 4, 268.

⁸⁵ „Глас”, март 1944.

⁸⁶ АВИИ, Мф,—В., Т—501, Р—266, С—625—27.

⁸⁷ АВИИ, Мф,—В., Т—501, Р—256, С—996.

⁸⁸ Ратни дневник, АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—248, С—522.

⁸⁹ Südosteuropagesellschaft, Извештај са пута по Србији од 24—29. III 1943-АВИИ, Мф,—В., Т—17, Р—53, С—448764.

неким рудницама, половином 1942, образовани су логори за смештај принудно доведених радника, који су бесплатно радили за фашистичку ратну привреду под веома тешким условима.⁹⁰

Тешку економску ситуацију у Србији још више је отежавао огроман прилив избеглица из свих крајева Југославије, чији је број износио око пола милиона.⁹¹

ИНТЕРНИРАШЕ ЗАРОБЉБЕНИХ ПАРТИЗАНА

У једној заповести вршиоца дужности команданта Балкана, генерала пионира Кунцеа, од 18. марта 1942, у којој је третирано питање устаника на југоистоку Европе, између осталог је написано да се ухваћени партизани не морају увек стрељати, него да се могу употребити као радна снага на територијама које је Немачка освојила. Међутим, већ сутрадан, он је издао другу заповест, у којој је захтевао беспошtedно уништавање заробљених партизана и њихових сарадника. Ова друга заповест изазвала је малу забуну у Штабу војноуправног команданта Србије,⁹² јер се он већ био договорио са Мајснером да се заробљени партизани из концентрационих логора Србије интернирају у Норвешку.⁹³ Због тога је 21. марта поставио питање команданту Балкана да ли још важи поменута заповест о интернирању ухваћених партизана од 18. марта.⁹³ Кунце је одговорио 23. марта да је ок сагласан са предлогом о депортацији заробљених партизана.

Истог дана одржани су разговори између војноуправног команданта Бадера и начелника његовог штаба Кевиша, вишег SS и полицијског вође Мајснера и заповедника BdS Шефера, који су разматрали поступак према заробљеним устаницима у складу са најновијом заповешћу генерала Кунцеа. Договорено је да Бадер изда нову заповест, која је објављена 25. марта. У њој се каже:

„1. У борбама заробљене устанике, у основи стрељати или обесити. Вође банди, политичке комесаре и курире по могућству саслушати уз њихово присуство SD.

2. Лица која незаконито поседују оружје или су се затекла при активном помагању устаника, исто такр обесити или стрељати.

3. а) Устанике који нису сакупљени у борби; б) Устанике који су се предали са оружјем; ц) Лица која су ухапшена пошто постоји сумња да су помагали устанике или са њима сарађивали, не стрељати, него сместити у концентрациони логор. Тамо да их саслуша опуномоћеник вишег SS и полицијског вође, који њима даље располаже (на пример, евакуација у Немачке интересне области као принудних радника).

4. Као концентрациони логори сада су на расположењу: логор у Шапцу, Београд-Дедиње, Ниш и касније логор Земун.

so С. Босиљчић, *Источна Србија у НОБ-у*, Београд, 1963, стр. 119.

Бенцлеров телеграм од 18. VIII 1942, АВИИ, Мф.—Б. 3/213.

«2 Ратни дневник Штаба војног заповедника Србије 19. III 1942, АВИИ, Мф.—В., Т—501, Р—247, С—915.

»3 АВИИ, НА, 27—27/1. Писмо командујућег генерала и војног заповедника у Србији команданту Југоистока 21. III 1942.

5. Ставља се до знања да не постоје никакве сумње да се устаници употребе као радна снага, у подесној форми и према могућностима, под горе поменутим претпоставкама."⁹⁴

Из ове наредбе јасно произлази да је Мајснер располагао животицама свих логораша у Србији и од његове одлуке зависило је да ли ће неко од њих бити ослобођен или стрелан.

После неколико дана командант Балкана је тражио извештај о броју заробљеника, да би обавестио ОКВ (Немачку врховну команду), која се такође сагласила с тим да се заробљени партизани пребаце у северну Скандинавију на рад под „најтежим условима за живот“.⁹⁵

Тек 20. априла стигао је захтев команданта Југоистока да се 2.000 затвореника из концентрационих логора Србије транспортује за Норвешку.⁹⁶ Први транспорт кренуо је са Бањице 24. априла. Том приликом депортовано је 714 логораша.⁹⁷ Следећег дана транспортовано је око 1.000. Само за два дана 1.700.⁹⁸ Они су укрцани у речне бродове којима су отпутовали у Немачку, где су их задржали кратко време, а онда их пребацили у Норвешку. Други, знатно већи транспорт од 2.000, био је предвиђен за 7. мај али је кренуо 11. маја са 1.700 логораша.⁹⁹ Укупно их је интернирано у Норвешку 4.200, где су били изложени страховитом малтретирању јер нису имали статус ратних заробљеника. Половина није преживела необично тешке услове живота и вечно је остала под снежним покривачем севера.¹⁰⁰

ХАПШЕЊА У БЕОГРАДУ

Посебно масовна хапшења и стрељања током 1942. извршили су окупатори" и њихови сарадници у Београду. Прво велико хапшење извршено је у ноћи између 4. и 5. јануара када су похватани бивши југословенски официри, углавном они који нису ступили у Недићеву службу, а за које се сумњало да одржавају везу са четницима Драже • Михаиловића. Први пут идеју о хапшењу ових официра изнео је шеф Војне управе Турнер, 21. септембра, у 'реферату који је припремио за опуномоћеног генерала Бемеа. Касније, 24. октобра, Турнер је разговарао са Недићем да се ови официри похapse. Недић је тражио да се у замену за њих пусти одговарајући број њему оданих официра из заробљеништва. Ови разговори трајали су цео новембар 1941. Хитлер је одбио било какву размену. Опуномоћени командујући генерал Беме правдао се током новембра да их није похпсио због тога

⁹⁴ АВИИ, Мф,—В., Т—501, Р—247, С—917.

⁹³ Командант Југоистока командујућем генералу и војном заповеднику у Србији 31. III 1942, АВИИ, НА, 27—27/1.

⁹⁶ Ратни дневник Штаба војног заповедника у Србији 20. IV 1942, АВИИ, Мф,—В., Т—501, Р—247, С—1090.

⁹⁷ АВИИ, НДА, 59—1—1.

⁹⁸ АВИИ, Мф,—В., Т—501, Р—4248, С—32.

⁹⁹ Хронологија, 277.

¹⁰⁰ АВИИ, НА, 27-2/5. Приликом суђења Мајснеру у јесен 1946. у Београду, Установљено је да је у договору са комесаром за Норвешку Тербовеном послао 4.200 југословенских интернираца у логоре у Норвешку, од којих се није вратило 2.400.

што су му недостајали заробљенички логори и војска која би их чувала, јер је сва војска била ангажована у борби против НОП-а у западној Србији. „Осим тога“, како каже Беме, „хапшење официра је уско повезано са решавањем питања Михаиловића.“¹⁰¹

Према списковима било је планирано да се ухапси 926 официра. Међутим, ухапшено је само 486, од којих је пуштено као болесно или одано Недићу 79, а 407 су исте ноћи утоварили у возове и интернирали у заробљеништво у Немачку.¹⁰²

Осим тога, у Београду је у јануару ухапшено:

26. XII 1941—5. I 1942.	160
6—15. I 1942. год.	247
16—25. I 1942. год.	107
26. I—5. II 1942. год.	152

666 талаца¹⁰³

У фебруару су хапшења вршена готово сваког дана

9. II 1942. год.	50
12. II „ „	6
13. II „ „	12
14. II „ „	24
16. II „ „	27
17. II „ „	43
19. II „ „	34
20. II „ „	181
21. и 22. II 1942. год.	16
23. II 1942. год.	9
25. II „ „	16
28. II „ „	25 лица ¹⁰⁴

Упркос терору окупатора и квислинга, партијска организација Београда успела је да под руководством Јелене Тетковић пребродк све тешкоће и да почетком марта изведе неколико акција. Једна од њих била је 6. марта: атентат на полицијске чиновнике Ђорђа Космајца и Обрада Заладу. Како је дан раније у Панчеву погинуо к један фолксдојчер, војноуправни командант Србије је наредио да се за губитак тројице својих сарадника стреља 150 талаца. Стрељање је извршено 7. марта.¹⁰⁵

¹⁰¹ АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-251, С-364-386.

¹⁰² Ово хапшење вођено под шифром 1Х43. Мф. — В., Т-501, Р. 251, С-364-386 и Дневни извештај војног заповедника од 5. I 1942. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-247, С-699, 704.

¹⁰³ Десетодневни извештај војног заповедника од 26. XII 1941. до 5. II 1942. Мф. — В., Т-501, Р-247, С-720, 792, 840.

¹⁰⁴ Дневни извештаји војног заповедника у Србији за месец фебруар, АВИИ, Нф. — В., Т-501, Р-247, С-839, 843-4, 850-51, 856, 872-4, 881, 891.

¹⁰⁵ Дневни извештај војног заповедника у Србији од 13. VII 1942, АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-247, С-1001.

Управо у време интензивирања свог рада, Комунистичка партија у Београду претрпела је НОВ удар у пролеће 1942. Наиме, дошло је до нових провала и хапшења скоро целокупног руководства Партије ц Скоја. Прва хапшења почела су у организацијама Скоја, у фебруару 1942, непосредно после хапшења члана Месног комитета Скоја Бранка Мишковића-Блихера, који се одмах ставио у службу Специјалне полиције и почео да проваљује своје другове. Сутрадан после његовог хапшења ухваћени су: Јосип Шћурла, Драгутин Филиповић и, нешто касније, Бане Филиповић, сви чланови Месног комитета Скоја. Од провале су једино сачуване организације III и IV рејона и у средњим школама. Месни комитет Скоја није се више могао лако обновити. Убрзо је у јуну и јулу проваљен к преостали део скојевске организације.

Током марта и априла Специјална полиција успела је да открије већи део београдске партијске организације. Ова полиција била је углавном припремана за борбу против комуниста. На моменте је она била опаснија и од Гестапоа, јер су њени агенти познавали многе предатне комунисте. Ово хапшење познато је под именом „мартовска провала”. Том приликом полиција је успела да ухапси преко 200 чланова Партије и активиста НОП-а. Овај податак потврђује и десетодневни извештај војног заповедника у Србији, у коме се каже да је између 6. и 15. марта у Београду било 208 хапшења. Међутим, у „Новом времену” од 22. марта објављено је да је ухапшено око 80 лица.¹⁰⁶

Трећег марта, у једном илегалном стану у Улици Жоржа Клемансоа, на основу непознате доставе, ухваћени су Јелена Петковић, секретар Месног комитета Комунистичке партије Југославије за Београд, и Марко Јанковић, секретар IV рејонског комитета. Ускоро је ухапшен Петар Ристић. За веома кратко време полиција је успела да разбије више рејонских комитета и партијских организација у њему.

Провала се простирала и на чланове рејонског одбора народноослободилачког фонда. Ударац је био тако јак, а губитак тако велики да се организације Комунистичке партије нису могле лако обновити. И полиција је била свесна да је „комунистички покрет ослабљен у Београду више него мкада до сада, тако да последње истраге показују да између похапшених комуниста не постоји више организована повезаност и то не само у Београду него у целој Србији”. Полиција признаје да је то успела помоћу провокатора, „послуживши се повереницима убаченим у илегалне комунистичке организације и вешто организованом службом”.¹⁰⁷ Један од провокатора био је Жика Петровић, секретар једног од рејонских комитета, затим студент Лазар Дожић под надимком „Сотир”, који је обавештења давао телефоном, и други.

Сви ухапшени били су страховито мучени у затвору Специјалне полиције. На пример, Јелену су толико мучили да су јој сломили кичму. Од батина јој је отпала кожа са табана и није могла ходати. Треба истаћи да су се многи комунисти држали веома храбро као

¹⁰⁶ Упореди АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-247, С-1028; „Ново време”, 22. III 1942; Јован Марјановић, *Београд*, 1964 стр. 225.

¹⁰⁷ Историјски архив Београда Д-Х1493, 523.

Јелена и да су издржали најтежа мучења а да нису одали своје другове. Стаменковић Невенка је ухапшена марта месеца и затекла је у затвору Специјалне полиције Јелену Ћетковић, Зору Поповић, Јулијану Марић и Драгињу Радовановић. Ова последња била је, поред Јелене, највише мучена. На глави је имала ране од удараца тако да се није могла очешљати. Није могла ни да се ослања на ноге па је ходала на коленима.

Сви комунисти који су преживели мучења у Специјалној полицији, њих 73, преведени су на Бањицу, одакле су их постепено изводили на стрелјање. Највећи број је стрелан већ у мају, са Јеленом Ћетковић.¹⁰⁸ Неки од њих нису издржали мучења. Тако је у јануару у затвору Специјалне полиције издахнуо Душан Николић, симпатизер, а Обрад Келемеш, члан КПЈ, извршио је самоубиство. Марта месеца у затвору је умро под батинама Бранко Тасовац, трговачки помоћник и секретар једне партијске ћелије. У априлу је у истом затвору убијена Амалија Подхрашки, књиговезачка радница, такође члан КПЈ.

Један број комуниста убијен је на улици, у обрачуну са полицијом, као секретар Окружног комитета за Београд Тодор Дукин и Мија Ковачевић.

Крај овој провали био је у јуну, када су похватани чланови скојевских организација у средњим школама. Том приликом је ухапшено око 1.000 омладинаца.¹⁰⁹ Ова провала довела је НОП у веома тешку ситуацију.

У априлу је похапшено 128 бивших југословенских официра, који су послати у логоре у Немачку.

3. V	1942. године	19
5. V	II	15
7. V	II ii	26
9. V	>> ii	10
11. V	II ii	21
13. V	II ii	16
15. V	II ii	10
17. V	ff ii	17
19. V	1) ii	23
24. V	>> ii	11
29. V	ii	7
30. V	JJ ii	15
31. V	II' ii	9

Према непотпуним подацима, крајем априла и у мају ухапшено је преко 400 лица.¹¹⁰

Преко лета хапшено је непрекидно. У другој половини јула приведено је 105 лица. За десет дана крајем јула и почетком августа 184, а од 1. до 25. августа 258 лица.¹¹¹

¹⁰⁸ Исто, Ц-ХП-548.

¹⁰⁹ Ј. Марјановић, н. д, 247.

¹¹⁰ Дневни и десетодневни извештаји командујућег генерала и војнот' заповедника у Србији за месец мај 1942, АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-248, С-32-182.

¹¹¹ Десетодневни извештаји командујућег генерала и војног заповедника у Србији за период 26. VII — 5. VIII и 1-10. VIII 1942. Мф. — Б., Т-501, Р-248, С-460-1.

Партијске организације у Београду биле су на путу да се поново консолидују у јесен 1942, али је опет дошло до провале. Крајем септембра Специјална полиција је у једном налету ухапсила 50 комуниста. Том приликом је откривен II партијски рејон, рејон Дорћол—Карабурма и делимично VII рејон. Овог пута откривено је постојање 20 партијских ћелија.

Даљим хапшењем, следећа три месеца, ова провала се проширила и обухватила још неколико десетина комуниста. Међу ухапшенима су се налазили Василије Ивановић, инжењер, секретар I партијског рејона, Војислав Вучковић, композитор, др Тодор Бороцки, лекар, Ђурђелена-Ђука Динић, Радмила Шнајдер и други. Сви су се хлабро држали пред непријатељем. Нарочито се истакла Ђука Динић, која није признала своје право име, већ је стрељана као Мирјана Обрадовић. Затим Радмила Шнајдер, коју је у јесен 1942. Раде Милетић затекао у затвору у Ђушиној улици у танком комбинезону на поду, када су је агенти удараили ногама а Витас троструком жилом. Била је сва изубијана. После 47 дана носили су је у ћебету, није више могла да хода. Многи од њих претучени су и умрли су у затвору, као: Јосип Кисељак, Драгомир Станковић, Петар Ратковић, Никола Јефтић. Неки нису издржали страховита мучења, него су извршили самоубиство: Данило Јањатовић, др Тодор Бороцки и други.¹¹³

У октобру Немци нису штедели ни организације Драже Михаиловића у Београду. Тако је војноуправни командант наредио 10. октобра Гестапоу да ухапси 48 лица чија је сарадња са Дражом Михаиловићем доказана. Међу њима су се налазила и 24 официра Српске државне страже са командантом батаљона Београда потпуковником Ђурићем. Хапшење је извршено пре Бенцлеровог повратка из Берлина да се не би стекао утисак да је он издао ту нареду.¹¹³

Од тада су окупатори заједно са квислинзима покушавали да установе ко је извршио одређену саботажу — припадници НОП-а или четници Драже Михаиловића. Уколико нису успели у томе, за одмазду су стрељали пола затвореника из једног а пола из другог покрета. Углавном су овим мерама били погођени логораши, који нису имали никакве везе са почињеном саботажом. Немци су их произвољно делили у својим извештајима на припаднике и симпатизере једног или другог покрета.

Већ прве наредбе о стрељању четника појавиле су се у новембру 1942, када је Мајснер наредио да се стреља 13 лица у Београду „због припадања Дражиној организацији и ношења оружја”.¹¹⁴

Окупатор је појачао репресалије у Београду нарочито у месецу децембру. Према немачким извештајима, 1. децембра стрељано је једанаест лица. Три дана касније ухапшено је 59 талаца. Осмог децембра стрељано је једанаест и ухапшено 27 лица. Петнаестог децембра стрељано је 60 затвореника, и ухапшено осам, а 17. децембра ухапшено, је шест грађана. Двадесет петог децембра стрељано је 50 затвореника, а 23 лица су ухапшена. Дан касније стрељано је 24, а 27. децембра 17 затвореника. Пред крај месеца откривена је четничка радио-ста-

¹¹² Ј. Марјановић, н. д, 254-259.

¹¹³ АВИИ, Мф. — Бон, 3/246.

¹¹⁴ „Ново време”, 20. XI 1942.

ница, па су стрељани руководиоци радио-везе и његова четири сарадника.¹¹⁵ Из овог кратког прегледа види се да су током 1942. окупатори и њихови сарадници нанели Београду огромне губитке у људству.

ТЕРОР SS-ДИВИЗИЈЕ „ПРИНЦ ЕУГЕН”

Раније изложена наређења највиших нацистичких руководиоца давала су широке могућности за вршење злочина свим немачким војним SS и полицијским јединицама у Србији. Број злочина повећао се откако је у Србију дошла (10. септембра) SS-дивизија „Принц Еуген” из Баната, која је сменила 717. дивизију.¹¹⁶ Њен командант Флепс у односу на српски народ имао је сличне ставове као и Мајснер, шеф SS и полиције. Удруженим снагама они су нанели знатне губитке становништву Србије. Ти злочини су почињени у јесен и зиму 1942. Ова дивизија банатских фолксдојчера по доласку у Србију бројала је око 17.000 војника и посела је територију у троуглу Краљево—Ужице—Косовска Митровица, обухватајући Санцак.¹¹⁷ Њен први задатак био је да угуши НОП на повереној јој територији, затим, да разоружа тзв. легалне и растера илегалне четнике. У склопу тих задатака планирала је низ акција. Једна од првих била је у пределу планине Гоча и Жељина против Гордићевих четничких одреда. Акција је почела 8. октобра и Жељин је заузет без борбе. На Гочу, у планинском насељу Бисерске Ливаде, SS-дивизија је извршила покољ 15 мушкараца, жена и деце и попалила и опљачкала 18 домова.¹¹⁸

Истовремено је Флепс планирао и другу акцију на село Криву Реку, заједно са 9. бугарском пешадијском дивизијом. Скица плана напада израђена је 30. септембра, а заповест за напад издата је 5. октобра 1942. године.¹¹⁹

На простору Криве Реке у то време налазили су се четници војводе Кесеровића. Он је стално боравио на том терену. О томе је SS-дивизија била обавештена преко агената, које је успела да убаци у четничке редове. Кесеровић је, изгледа, био обавештен о овом нападу па се са својим одредима повукао, Припадници SS-дивизије заједно са Бугарима опколили су село 11. октобра. Сутрадан је почело паљење кућа и убијање мушкараца, жена и деце потпуно без

¹¹⁵ АВИИ, НА, 41Ц-4/874-5 и НдА, 30-1-5.

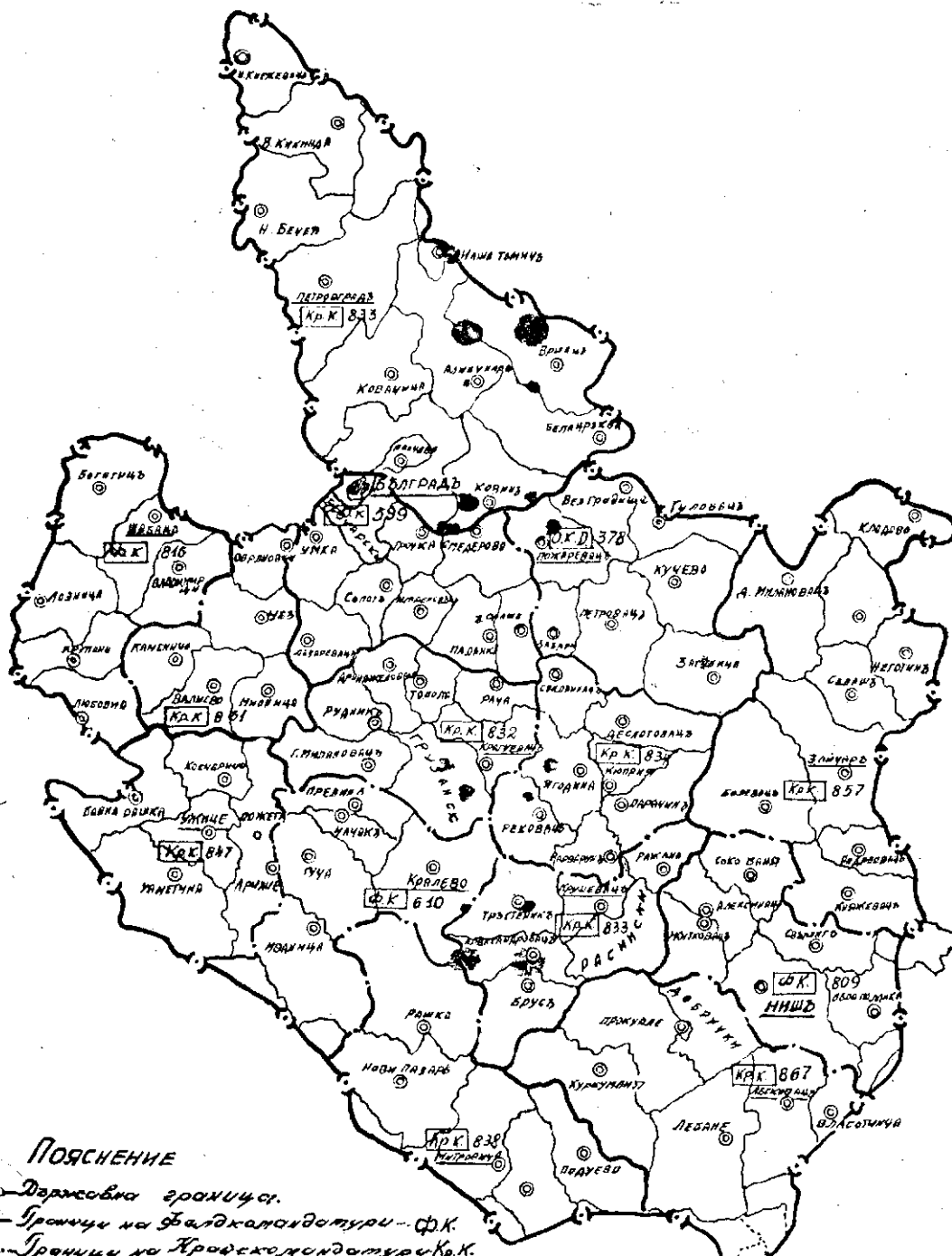
¹¹⁶ АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-281, С-189.

¹¹⁷ Према извештајима SS-дивизије „Принц Еуген”, АВИИ, Мф. — В., Т-354, Р-145, С-786523-601.

¹¹⁸ Флепс-Когарту 9. X 1942. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-250, С-727. Из пре-суде групи Мајснер 22. XII 1946, АВИИ, НА 27-2/5.

¹¹⁹ Дивизијска заповест за напад у простору Крива Река од 5. X 1942. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-250, С-739-45. Ова акција SS дивизије „Принц Еуген” била је повезана са разоружавањем четничких одреда. Војни заповедник Србије предао јој је и списак 24 четничких официра која треба затворити код SD и SIPO. Међу њима се налазио и Кесеровић. АВИИ, Мф В. Т-501, Р-257, С1134. Половином октобра појавили су се предлози да се ухвати Дража Михаиловић, пошто је радио-везом установљено место његовог штаба. ОКW је обећао специјалну чету која би ово извршила у сарадњи са пуком „Бранденбург”. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-257, С-1165.

Бермански административни области /Ф.К.Ч.К.К./ в Сърбия

ПОЯСНЕНИЕ

- Берманска граница.
- Граница на Фалдхемондотури — Ф.К.
- Граница на Хрофско-мондотури — К.К.

разлога, јер борбе није било и дивизија није имала губитака. Око 70 сељака сакупили су у месну цркву. Ту су преноћили. У зору, Немци су минирали углове цркве, онда су пустили затворене на врата и *побили* их, па поново увукли мртве у цркву, коју су одмах минирали и запалили, тако да су лешеви сељака изгорели у рушевинама цркве. Највећи број жена и деце побили су по кућама, које су спаљили. Убијали су децу и од месец дана, као у кући Александра Трифуновића. Стрељали су преко 15 деце испод пет година. Укупно је у селу погинуло 320 лица, а само 20 кућа остало је неспалено. Ова трагедија одиграла се 12. и 13. октобра. Истовремено су Немци ухапсили 104 лица у околини Љига и Крушевца.¹²⁰

Паљење Криве Реке болно је одјекнуло широм Србије. У Београду се почело говорити о режиму терора SS-дивизије „Принц Еуген”.¹²¹ Стога је војноуправни командант Србије генерал Бадер био принуђен да изјави саучешће и да обећа да ће убудуће забранити стрељања и паљења без разлога. Чак је средином октобра отпутовао у Ужице да упозори команданта SS-дивизије „Принц Еуген” да не наређује сличне злочине, јер могу изазвати нежељене последице, али је истовремено истицао успехе ове дивизије која се, како он каже „навикла на балканске методе”.¹²²

SS-дивизија „Принц Еуген” уживала је пуну Химлерову подршку. Он ју је рачунао у своје елитне одреде, с којима је маштао да једног дана замени Вермахт. При повратку из Италије, 17. октобра, свратио је у Краљево, да обиђе ову јединицу и да је подржи у даљим зло-

¹²⁰ Саопштења Државне комисије... бр. 7—33, стр. Опширније о томе злочину: АИРПС, Хроника Криве Реке, стр. 30—46, 63—70. Сачувани су и фотоси овог страховитог злочина које су снимили припадници SS-дивизије а објављени у „Berliner Illustrierte Zeitung” Nr. 45 из 1942. Ове новине објавиле су 4 слике са потпуно фалсификованим приказивањем ситуације, као да су SS-јединице позване у помоћ да заштите народ од терора бандита. На првој слици се види колона једне јединице SS-дивизије у маршу на Копачику, која са собом води велики број паса са следећим коментаром: „Према скривштима и брдском путу копаоничког масива надиру јединице SS-Waffen. Мирно становништво забачених места моли за заштиту од терористичких аката бандита, којч угрожавају земљу убиствима и паљевинама.” На другој слици види се како гори једна кућа опкољена војницима. Коментар је овакав: „Овде је било скривште вође банде. Са својим друговима убицама запалио је он пре бекства колибу и повукао се у разривене шумске долине, SS-војници следили су трагове, запалена имања, убијене старице, жене и децу.” Заиста, овде је непотребан коментар, како су немачком народу приказивани злочини есесоваца у Србији, као да су то злочини припадника НОП-а. На трећој фотографији ухваћен је тренутак када стрељају сељаке испод криворечке цркве. Фашистички новинари су то приказали овако: „Бандити су се ушанчили у једном старом сеоском гробљу. Иза надгробних споменика били су сакривени и покушали су одатле да пруже отпор. Послв кратког пушкарања покушали су да се спасу бекством, али је покушај безуспешан.” Трагедија села Крива Река инспирисала је познатог српског књижевника Добрицу Ћосића да у свом роману *Деобе* опише стравичан приказ неизвесности и смрти затворених сељака у цркви.

¹²¹ Недић се жалио Бенцлеру да је ова дивизија до 19. X 1942. приликом дејства у Рашкој, на Гочу и око Ивашице палила насеља и куће и да је у једном селу на Гочу нађено 250 угљенисаних лешева. Такође и на Копачику убијено је преко 300 цивила. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-256, С-999; Мф. — Б., 3/390-1.

¹²² Конференција Лера са командантима на Балкану 31. X 1942. АВИИ, Мф. — В., Т-501, Р-267, С-451.

чинима у Србији.¹²³ Ова дивизија наставила је са злочинима на простору јужно до Западне Мораве, а нарочито у Санџаку.

Почетком децембра припадници SS-дивизије „Принц Еуген” блокирали су село Блажево, Градац, Бозомину и Домишевине. Становништво ових села, поучено искуством Криве Реке, разбежало се. Ипак је дивизија успела да ухвати 29 сељака, које су одмах стрељали без икаквог саслушавања и доказане кривице. Спалили су око 40 домова, школе, цркве и остале јавне зграде по селима.¹²⁴ Исто се догодило селима Боруњин, Равниште, Родичић и Илинчић.¹²⁵

Терор ове дивизије осетио се и у ужичком округу. У Ариљу су есесовци похватили бивше одборнике Народноослободилачког одбора и стрељали их. Једног отпуштеног логораша са Бањице толико су тукли да је умро.¹²⁶ Такође је и село Бреково код Ариља било 29. децембра жртва ове јединице. Због проналаска оружја у неким кућама Немци су ухапсили и стрељали 11 талаца, а затим су спалили општину, задругу и још три куће.¹²⁷

Иста дивизија имала је своју посаду и у Тополи, која је у новембру и децембру извршила низ злочина у срезу опленачком. Ухапсили су преко 30 грађана, мучећи их усијаним гвожђем да признају да су симпатизери НОП-а и на крају их стрељали.¹²⁸

Пред само транспортовање у Независну Државу Хрватску, почетком 1943, ова дивизија починила је више злочина у западној Србији. Јужно од Пожеге, 1. јануара 1943, ухапсила је 12 и стрељала 11 лица, наводно, због бекства.¹²⁹

Због планираних операција против главнине јединица НОВ и ПОЈ почетком 1943, SS-дивизија „Принц Еуген” пребачена је у НДХ, на територију око Загреба.

¹²³ АВИИ, Мф. — Б., 3/250.

• ¹²⁴ „Саопштења”, бр. 7-33, стр. 305—6.

¹²⁵ АВИИ, НА, 25-1-2 и 27-2/5.

¹²⁶ АИРПС, Хроника Ариља, стр. 342.

¹²⁷ Милојко и Милан Ђоковић, *Село на раскрићу* (Хроника Брекова), Ти-

• ¹²⁸ Ужице, 1967, стр. 104—107.

¹²⁹ Савезно јавно тужилаштво, нерегистровано.

• АВИИ, НА, 27 II-2/5.